

Informele schulden: een tweezijdige medaille

Verkenndend onderzoek naar informele schulden onder Nederlandse moslims

In samenwerking met het Nationaal Zakat Fonds

Inhoud

Samenvatting	3	4. Wat zijn de gevolgen van informele schulden?	
1. Informele schulden onder Nederlandse moslims		4.1. Sociale relaties	30
1.1. Aanleiding	7	4.2. Gezondheid en welzijn	31
1.2. Probleemstelling	8	4.3. Veiligheid	31
1.3. Informele schulden als breder vraagstuk	9	4.4. Impact op participatie	32
1.4. Informele schulden: een medaille met twee kanten	9	4.5. Informele arbeid en criminaliteit	32
1.5. Onderzoeksaanpak	9	5. Conclusie en aanbevelingen	
1.6. Leeswijzer	11	5.1. Belangrijkste conclusies	35
2. Wie maken informele schulden?		5.2. Aanbevelingen	38
2.1. Een diverse groep	12	Bijlage 1 Deskresearch	44
2.2. Casussen	14	Bijlage 2 Overzicht respondenten	56
3. Waarom informele schulden?		Bijlage 3 Topiclijst	57
3.1. Culturele achtergrond	16	Bijlage 4 Formulier geld lenen van het Nibud	58
3.2. Financiële omstandigheden	19	Literatuur	59
3.3. Drempels naar formele hulp	21		
3.4. Systemische elementen	24		

Samenvatting

Aanleiding

Informele schulden (leningen bij vrienden, kennissen en/of familie) vormen een groeiend probleem onder zowel Nederlandse moslims als mensen met andere achtergronden. Meerdere instanties - zoals het Nationaal Zakat Fonds, het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), het Inspraakorgaan Turken in Nederland (IOT), Stichting Ocan, Buurtteams Sociaal Utrecht en de Alliantie Vrijwillige Schuldhulp (AVS) signaleren dit probleem.

Het Nationaal Zakat Fonds (NZF) heeft aan Kennisplatform Inclusief Samenleven (KIS) gevraagd om onderzoek te doen naar informele schulden. In dit verkennende onderzoek is onder andere gesproken met inwoners, het Nationaal Zakat Fonds, bewindvoerders, een budgetcoach, schuldhulpverleners, zelforganisaties (organisaties die mensen met een migratieachtergrond vertegenwoordigen) en belanghebbenden/professionals uit de sociale en filantropische sector. Het onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

De wereld van informele schulden

De wereld van informele schulden is een blinde vlek. In deze verkenning wordt hier voor het eerst aandacht aan besteed. De volgende vraagstelling staat in deze verkenning centraal:

‘Hoe ziet de wereld van informele schulden eruit, welke problemen brengen informele schulden met zich mee en welke mogelijkheden zijn er om problematische informele schulden te voorkomen of aan te pakken?’

Deze verkenning is gericht op het verhelderen van de wereld van informele schulden: de ervaringen van zowel hulpbehoevendenden als hulpaanbieders, de uiteenlopende redenen om deze schulden aan te gaan en de verstreckende gevolgen die hiermee gepaard gaan.

Onderzoeksaanpak

Het onderzoek bestaat uit: een beknopte deskresearch, documentenanalyse van aanvraagformulieren en intakeverslagen van mensen die een beroep doen op het Nationaal Zakat Fonds, interviews met mensen met informele schulden, zelforganisaties (zoals Stichting Inclusie, het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders, Stichting Ocan, het Inspraakorgaan Turken in Nederland (IOT), Al Amal, Next Level, CoachEmUp, AM-Supportteam, Stichting Krachtvrouwen), bewindvoerders, een budgetcoach/schuldhulpverlener en maatschappelijke- belangenorganisaties (zoals het Nibud, NVVK, Divosa, Alliantie Vrijwillige Schuldhulp, Stadsring en VluchtelingenWerk). Er zijn twee focusgroepen met de praktijk en bestuurders georganiseerd, en een besloten bestuurdersbijeenkomst.

Brede maatschappelijke kwestie

Hoewel dit onderzoek specifiek gericht is op de doelgroep Nederlandse moslims, is het belangrijk om te benadrukken dat dit een bredere maatschappelijke kwestie is. Geld lenen in de informele sfeer komt regelmatig voor. In deze verkenning wordt specifiek ingegaan op culturele elementen binnen de Nederlandse moslimgemeenschap die een rol spelen bij informele schulden (zoals het feit dat moslims geen leningen met rente aan mogen gaan, het hebben van hechte familierelaties en de gemeenschapszin waarbinnen men elkaar helpt). Tegelijkertijd komen elementen naar voren die breder spelen dan alleen bij deze doelgroep (zoals geld lenen bij familie omdat je te weinig geld hebt). In sommige gevallen zijn mensen 'gedwongen' om informele schulden te maken omdat de nood erg hoog is.

Veelzijdigheid

Binnen de Nederlandse moslimgemeenschap is de groep met informele schulden ook heel divers: alleenstaande ouderen, (alleenstaande) moeders met jonge kinderen, vluchtelingen, statushouders, jongeren, mensen met psychische problemen, gezinnen met verslavingsproblemen en uitkeringsgerechtigden. De redenen waarom mensen informele schulden hebben zijn uiteenlopend. Er worden vier elementen onderscheiden: (1) culturele achtergrond, (2) financiële omstandigheden (3) drempels naar formele hulp en (4) systemische elementen.

Tweezijdige medaille

Informele schulden vormen als het ware een medaille met twee kanten. Aan de ene kant belichamen ze positieve verhoudingen: mensen kunnen lenen bij elkaar omdat er sprake is van onderlinge solidariteit. Dit is een mooi voorbeeld van gemeenschapszin waarbij mensen naar elkaar omkijken; hetgeen

ook bijdraagt aan een betrokken samenleving en meer verbinding onderling. Aan de andere kant kunnen informele schulden ook negatieve gevolgen met zich meebrengen. Soms vormen ze de enige uitweg, maar is de impact ervan aanzienlijk.

Taboe

De schaamte en het taboe over informele schulden en de problemen die daarmee gepaard gaan, is groot. Ook de impact die informele schulden op mensen kan hebben is enorm. Dat maakt het des te belangrijker om informele schulden boven de radar te krijgen, mensen te begeleiden en te empoweren om hulp te zoeken bij deze schuldenvorm.

Groeiend probleem en onderdeel van complexe problematiek

Informele schulden zijn een groeiend probleem. Het is echter nog onzichtbaar, ondanks het feit dat het een nauwe relatie heeft met (het ontbreken van) bestaanszekerheid. De gevolgen die informele schulden op mensen hebben, zijn aanzienlijk. De verhalen laten zien dat informele schulden veel impact hebben op het zelfbeeld, autonomie en waardigheid van individuen. Daarmee krijgt het principe van 'eigen schuld, dikke bult' bij informele schulden een nog diepere lading. Waar het voor mensen al een hele stap is om hulp te zoeken als ze formele schulden hebben, is dit nog sterker het geval bij informele schulden. Formele schulden overkomen je, bijvoorbeeld omdat je de energierekening niet kan betalen. Maar informele schulden maak je zelf, zo is de heersende gedachte: 'je bent zelf naar iemand toegestapt'. De gevolgen van informele schulden hebben betrekking op (1) sociale relaties, (2) gezondheid en welzijn, (3) veiligheid, (4) impact op participatie en (5) informele arbeid en criminaliteit.

De gevolgen van informele schulden blijven niet alleen beperkt tot het individu, maar kunnen ook impact hebben op de familie of gehele gemeenschap. Respect, schaamte en eer kunnen hier een rol bij spelen.

Het vraagstuk van informele schulden raakt ook belangrijke andere vraagstukken, zoals die van gezondheid (informele schulden zorgen voor zeer veel stress), huisvesting (mensen maken bijvoorbeeld informele schulden om een huisuitzetting te voorkomen of om een huis fatsoenlijk in te kunnen richten). Ook raakt het aan veiligheid, zeker ook waar informele deurwaarders zich schuldig maken aan onhebbelijke praktijken, en mensen intimideren en bedreigen. Mensen met schulden worden dan onder druk gezet en zien vaak geen uitweg meer. Daarnaast raken informele schulden ook aan informele arbeid of criminaliteit (mensen gaan bijvoorbeeld de prostitutie in om informele schulden te kunnen betalen) en participatie (belemmering arbeidsdeelname of onderwijskansen).

Verwevenheid met formele schulden

Formele en informele schulden zijn zeer nauw met elkaar verbonden. Veelal is sprake van een vicieuze cirkel waarbij informele schulden formele schulden veroorzaken en in stand houden en vice versa. Het is dus van belang om als het gaat over (formele) schulden ook altijd oog te houden voor informele schulden.

Hoge drempels tot formele (schuld)hulpverleningsinstanties

Opvallend is dat de hoge drempels die (de toegang) tot formele (schuld)hulpinstanties in de weg staan - waaronder het gebrek aan vertrouwen - een drijvende kracht zijn voor het aangaan en in stand houden van informele schulden. Dit geldt niet alleen voor de Nederlandse moslimgemeenschap, maar speelt ook bij mensen met andere achtergronden die in armoede leven. Gevoelens van schaamte en wantrouwen – mede ook als gevolg van bijvoorbeeld de Toeslagenaffaire – spelen een rol. Daarnaast vormt een gebrek aan aansluiting

bij de leefwereld en begrip voor wat leeft binnen de gemeenschap rondom (in) formele schulden een drempel.

Samenwerking tussen formele en informele instanties

Zelforganisaties kunnen een belangrijke schakel vormen, maar ervaren momenteel nog een gebrekkige samenwerking waarbij gelijkwaardigheid niet centraal staat. Er is onder zelforganisaties sterke behoefte aan het verbeteren van de samenwerking met formele instanties.

Informele schulden vergen (structurele) oplossingen en handelingsperspectieven

De signalen en verhalen uit de praktijk laten zien dat informele schulden een groeiend probleem zijn waar nog geen oplossingsrichtingen of handelingsperspectieven voor zijn. Het huidige systeem is nog niet ingericht om informele schulden in goede banen te leiden en problematische informele schulden aan te pakken. Informele schulden zijn veelal mondelinge afspraken, en dit kan tot veel onduidelijkheid leiden. Bovendien passen informele schulden alleen in een schuldregeling als ze formeel zijn vastgelegd, bijvoorbeeld via een notariële akte bij een notaris. In schuldtrajecten wordt doorgaans ingezet op formele schulden. Er is vaak geen aandacht voor de rol die informele schulden kunnen spelen, en hulpverleners weten niet hoe ze met deze schulden om moeten gaan.

Aanbevelingen

De aanbevelingen uit deze verkenning kunnen van nut zijn voor ministeries, gemeenten en andere stakeholders, waaronder zelforganisaties, formele (schuld)hulpinstanties, vrijwilligers, beleidsmakers en professionals. Een deel van de aanbevelingen is breder toepasbaar, namelijk op inwoners met een migratieachtergrond én inwoners met een Nederlandse achtergrond.

1. Zet in op kennisvermeerdering, bewustwording en educatie voor inwoners én professionals, vrijwilligers en andere hulpverleners (zoals voorlichtingsbijeenkomsten of een campagne).
2. Maak informele schulden onderdeel van het thema bestaanszekerheid: neem als overheid een actieve rol om het thema op de agenda te zetten, stimuleer gemeenten om informele schulden te signaleren etc.
3. Maak ruimte voor een cultuursensitieve aanpak. Bijvoorbeeld door deze aanpak onderdeel te laten worden van de reguliere dienstverlening en te integreren in de Basisdienstverlening Schuldhulpverlening.
4. Verbeter de toegang tot formele (schuld)hulpinstanties: investeer in digitale vaardigheden en draag zorg voor eenvoudige routes richting hulp.
5. Versterk de samenwerking tussen formele en informele (schuld) hulpinstanties. Zorg bijvoorbeeld voor een laagdrempelige samenwerking en organiseer structurele overlegmomenten.
6. Bied ondersteuning bij informele schulden. Wijs inwoners bijvoorbeeld op het belang van duidelijke afspraken en het vastleggen ervan: welk bedrag is geleend, bij wie en onder welke voorwaarden?
7. Investeer in diepgaand kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar informele schulden onder de brede bevolking. Breng de aard en omvang van informele schulden in kaart, ga na hoe de gehele groep van mensen met informele schulden dit beleeft, en onderzoek wat mogelijke oplossingsrichtingen zijn.

1. Informele schulden onder Nederlandse moslims

1.1. Aanleiding

Het Nationaal Zakat Fonds heeft in 2022 het rapport *De Onzichtbaren: een verkenning van armoede*¹ onder Nederlandse moslims gepubliceerd. Opvallend was dat uit de honderden aanvragen die het fonds heeft ontvangen, aanvragers veelal naast formele schulden ook informele schulden hebben. Meerdere instanties - zoals het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), het Inspraakorgaan Turken in Nederland (IOT), Stichting Ocan, Buurtteams Sociaal Utrecht en de Alliantie Vrijwillige Schuldhulp (AVS)² signaleren dat informele schulden een groeiend probleem vormen.³

Het Nationaal Zakat Fonds (NZF) vroeg daarom aan Kennisplatform Inclusief Samenleven (KIS) om onderzoek te doen naar informele schulden. In dit verkennende onderzoek is onder andere gesproken met bewoners, het Nationaal Zakat Fonds, bewindvoerders, een budgetcoach, schuldhulpverleners, organisaties die mensen met een migratieachtergrond vertegenwoordigen (deze noemen wij in de rest van het rapport zelforganisaties) en belanghebbenden/

professionals uit de sociale en filantropische sector. Het onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Informele schulden zijn betaalachterstanden op leningen die worden gedaan bij mensen in het eigen sociale netwerk, denk aan familie, vrienden of kennissen.⁴ Bij informele leningen gaat het om geld dat door familie en vrienden wordt uitgeleend aan hun dierbaren (in nood).⁵ Formele schulden zijn betalingsachterstanden op leningen bij officiële instanties en organisaties.

Het Nationaal Zakat Fonds is een organisatie die actief is in de filantropie en de focus heeft op de Zakat. De Zakat is een jaarlijkse religieuze verplichting waarin moslims 2,5% van hun vermogen afdragen om deze gelden vervolgens zoveel mogelijk lokaal tot impact te laten zijn. Dit gebeurt o.a. op gebieden zoals armoedebestrijding, empowerment en gemeenschapsontwikkeling.⁶

- 1 Nationaal Zakat Fonds (2022), *De Onzichtbaren*. Een verkenning naar armoede onder Nederlandse moslims: <https://nationaalzakatfonds.nl/wp-content/uploads/2022/10/De-Onzichtbaren.pdf>.
- 2 AVS is in 2019 opgericht door zes landelijke organisaties die mensen met (dreigende) schulden ondersteunen door de inzet van vrijwilligers. Deze zes alliantiepartners zijn: Humanitas, Inspraakorgaan Turken in Nederland, Landelijke Stimuleringsnetwerk Thuisadministratie, Leger des Heils, Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders en SchuldHulpMaatje. Sinds 2022 is AVS uitgebreid met een nieuwe alliantiepartner, Stichting Ocan - Organisatie Caribische Nederlanders (Alliantie Vrijwillige Schuldhulp - Samen werken aan het verkleinen van de schuldenproblematiek in Nederland).
- 3 Mensen in de problemen door schulden bij familie en kennissen (nos.nl); Moslims in Nederland helpen moslims, de financiële nood is hoog (volkskrant.nl); Armoede onder moslims in Nederland groeit | NPO Radio 1.
- 4 Sociale Banken Nederland, 2022a, 2022b.
- 5 Huck et al., 1997.
- 6 <https://nationaalzakatfonds.nl/>.

1.2. Probleemstelling

Onder andere het Nationaal Zakat Fonds, het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders, de Buurtteams Sociaal Utrecht en Stichting Ocan zien in de praktijk steeds meer inwoners met een migratieachtergrond waarbij sprake is van problematische informele schulden. Ze maken zich zorgen over de (toenemende) problemen die hiermee gepaard gaan. Het NZF hoort dat men liever informele schulden dan formele schulden maakt. Het maken van informele schulden heeft verstrekken gevolgen zoals nieuwe (formele) schulden maar ook ruzie, of mensen worden onder druk gezet om de schuld terug te betalen. *‘Diverse cases laten zien dat er soms ook sprake is van “informele deurwaarders” oftewel, mensen die hun geleende geld opeisen en wekelijks voor de deur staan om de druk op te voeren. In sommige gevallen leidt dit tot zeer ongemakkelijke en vervelende situaties waarbij bedreigingen en chantage eerder regel dan uitzondering zijn.’*⁷ Daarnaast worden informele schulden ook niet erkend door de schuldsanering of door bewindvoerders waardoor de kans groot is dat het probleem blijft bestaan.

In deze verkenning wordt aandacht besteed aan de wereld van informele schulden. Hoewel dit onderzoek specifiek gericht is op de doelgroep Nederlandse moslims, is het belangrijk om te benadrukken dat dit een bredere maatschappelijke kwestie is. Geld lenen in de informele sfeer komt regelmatig voor. Uit het rapport ‘Rondkomen en betalingsproblemen’ van het Nibud uit 2022 blijkt dat meer mensen geld lenen bij vrienden of familie (9% ten opzichte van 6% in 2018).⁸ Geld lenen van familie voor een huis komt

vaak voor. De Nederlandsche Bank (DNB) heeft onderzocht dat een op de zes huishoudens met een hypotheek het huis (deels) heeft gefinancierd door een hypotheek (lening) te nemen bij een familielid, vriend of kennis.⁹ Het vraagstuk van informele schulden is echter nog een blinde vlek binnen maatschappelijke organisaties en (formele) hulpverleningsinstanties.¹⁰ Ook is er überhaupt geen zicht op de aard en omvang van informele schulden en wat de ervaringen ermee zijn. Hoewel er al veel onderzoek is gedaan naar formele schulden¹¹, blijven informele schulden onderbelicht.

Dit verkennende onderzoek geeft voor het eerst meer zicht op de wereld van informele schulden. Het gaat om een kwalitatief onderzoek waarbij de verhalen van de respondenten het uitgangspunt vormen. Daarnaast geven we een eerste aanzet voor mogelijke oplossingsrichtingen. Aan mensen met informele schulden en zelforganisaties is gevraagd welke oplossingen zij zien. Er is gesproken met verschillende zelforganisaties zoals Stichting Inclusie, het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders, Stichting Ocan, het Inspraakorgaan Turken in Nederland (IOT), Al Amal, Next Level, CoachEmUp, AM-Supportteam, Stichting Krachtvrouwen etc. In dit onderzoek zijn verschillende maatschappelijke-/ belangenorganisaties betrokken, waaronder Divosa, NVVK, Nibud, de Voedselbank Amersfoort, de Buurtteams Sociaal Utrecht, de Alliantie Vrijwillige Schuldhulp, Stadsring, VluchtelingenWerk en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. De aanbevelingen uit deze verkenning kunnen van nut zijn voor ministeries, gemeenten en andere stakeholders, waaronder zelforganisaties, formele (schuld)hulpinstanties, vrijwilligers, beleidsmakers en

7 Nationaal Zakat Fonds, 2022, p. 37.

8 Rapport Rondkomen en betalingsproblemen (2022) - Nibud.

9 <https://nos.nl/artikel/2500678-geld-lenen-van-familie-voor-een-huis-populair-maar-kan-prijzen-opdrijven>.

10 Nationaal Zakat Fonds, 2022.

11 In bestaande onderzoeken zijn alleen cijfers beschikbaar over formele schulden in Nederland zoals in rapporten van het CBS, SCP en het Nibud.

professionals. Een deel van de aanbevelingen is breder toepasbaar, namelijk op inwoners met een migratieachtergrond én inwoners met een Nederlandse achtergrond. De intentie van het Nationaal Zakat Fonds is om in een tweede fase toe te werken naar concrete oplossingsrichtingen/handelingsopties.

Vraagstelling en deelvragen

De volgende vraagstelling staat in deze verkenning centraal:

‘Hoe ziet de wereld van informele schulden eruit, welke problemen brengen informele schulden met zich mee en welke mogelijkheden zijn er om problematische informele schulden te voorkomen of aan te pakken?’

De deelvragen zijn:

- Hoe zien informele schulden bij Nederlandse moslims eruit?
- Hoe ontstaan formele en informele schulden en hoe gaan Nederlandse moslims daarmee om?
- Wat is de relatie tussen formele schulden en informele schulden?
- Wat zijn de gevolgen van informele schulden?
- Wat is mogelijk een eerste aanzet tot oplossingsrichtingen om informele schulden te voorkomen of in ieder geval aan te pakken bij inwoners met een migratieachtergrond (bv. de rol van informele netwerken, bewustwording en empowerment van de gemeenschappen)?

1.3. Informele schulden als breder vraagstuk

In deze verkenning ligt de focus op Nederlandse moslims, maar het is evident dat informele schulden zich niet beperken tot deze doelgroep. Informele schulden kunnen iedereen overkomen: van jong tot oud en bij mensen met allerlei verschillende religieuze en culturele achtergronden.

1.4. Informele schulden: een medaille met twee kanten

Bij informele schulden gaat het om leningen bij vrienden, kennissen en/of familie. Informele schulden vormen als het ware een medaille met twee kanten. Aan de ene kant belichamen ze positieve verhoudingen: mensen kunnen lenen bij elkaar omdat er sprake is van onderlinge solidariteit. Dit is een mooi voorbeeld van gemeenschapszin waarbij mensen naar elkaar omkijken; hetgeen ook bijdraagt aan een betrokken samenleving en meer verbinding onderling. Aan de andere kant kunnen informele schulden ook negatieve gevolgen met zich meebrengen. Soms vormen ze de enige uitweg, maar is de impact ervan aanzienlijk.

Dit rapport legt voornamelijk de focus op problematische informele schulden en benadrukt het belang van het begrijpen van de complexiteit ervan.

1.5. Onderzoeksaanpak

Deze verkenning bestaat uit verschillende onderdelen:

- Beknopte deskresearch.
- Documentenanalyse van aanvraagformulieren en intakeverslagen van mensen die een beroep doen op het Nationaal Zakat Fonds.
- Gesprekken met mensen met informele schulden en hulpverleners:

- Gesprekken met het Nationaal Zakat Fonds.
- Gesprekken met mensen die een beroep hebben gedaan op het Nationaal Zakat Fonds.
- Gesprekken met zelforganisaties.
- Gesprekken met bewindvoerders en een budgetcoach/schuldhulpverlener.
- Focusgroepen (valideren van de bevindingen en aanbevelingen concretiseren/aanvullen).
- Focusgroep 1 met de praktijk.
- Focusgroep 2 met bestuurders.
- Aanvullende gesprekken met maatschappelijke-/belangenorganisaties (waarmee ook gemeenten vertegenwoordigd zijn).
- Rapport en presentatie.

Beknopte deskresearch

Een scan van beschikbare literatuur over:

- informele schulden;
- de dynamiek binnen de Nederlandse moslimgemeenschap die mogelijk een rol speelt bij informele schulden;
- armoede onder Nederlandse moslims.

Documentenanalyse van aanvraagformulieren en intakeverslagen bij het Nationaal Zakat Fonds

Het doel van de documentenanalyse was om zicht te krijgen op enkele verhalen van mensen waar informele schulden een rol spelen (casussen). Het Nationaal Zakat Fonds heeft een selectie gemaakt van tien aanvraagformulieren en intakeverslagen. Hierin is ook rekening gehouden met de diversiteit van de bewoners.

In deze documenten staan onder andere de volgende kenmerken: stad, gezinsamenstelling, problematiek, hoe de persoon in die situatie terecht is gekomen, de hulpvraag van de persoon en de interventie van het Nationaal Zakat Fonds.

Gesprekken met mensen met informele schulden en hulpverleners

De gesprekken vonden digitaal of fysiek plaats. In bijlage 2 staan alle organisaties die deelnamen aan de gesprekken. Er is gebruik gemaakt van een topiclijst (zie bijlage 3). Alle gesprekken zijn uitgewerkt in verslagen. Hieronder worden de respondenten uitvoeriger beschreven.

Gesprekken met het Nationaal Zakat Fonds

Er zijn gesprekken gevoerd met een vrijwilliger, sociaal werker, directeur en manager Sociaal Werk van het Nationaal Zakat Fonds. Deze personen hebben regelmatig contact met de mensen waar informele schuldenproblematiek een rol speelt en met hun achterban.

Gesprekken met vijf bewoners die een beroep hebben gedaan op het Nationaal Zakat Fonds

Het Nationaal Zakat Fonds heeft gesprekken gevoerd met vijf personen die een beroep hebben gedaan op het Nationaal Zakat Fonds. De reden dat het Nationaal Zakat Fonds dit zelf heeft gedaan is omdat zij al een vertrouwensband hebben opgebouwd met de bewoners.

Gesprekken met vijf zelforganisaties

Er is gesproken met Stichting Krachtvrouwen Rotterdam, Al Amal, de Islamitische Voedselbank, Stichting Ocan en Stichting Inclusie.

Gesprekken met bewindvoerders en budgetcoaches/schuldhulpverleners

Er is gesproken met een budgetcoach/schuldhulpverlener van VluchtelingenWerk en twee bewindvoerders van Vroeg Eropaf.

Focusgroepen

Er zijn twee bijeenkomsten georganiseerd met verschillende organisaties. De twee focusgroepen vonden fysiek plaats bij het Nationaal Zakat Fonds. De bijeenkomsten duurden 2,5 uur. Tijdens deze focusgroepen zijn de bevindingen gevalideerd. Ook is gevraagd naar mogelijke oplossingsrichtingen en zijn de aanbevelingen van de respondenten (die eerder zijn opgehaald tijdens de gesprekken) nader geconcretiseerd en aangevuld. Tegelijkertijd is er onderling genetwerkt en draagvlak gecreëerd om informele schulden op de agenda te zetten.

Focusgroep 1 met de praktijk

De volgende organisaties waren aanwezig: Stichting Marokkaanse Nederlanders, Stichting Inclusie, Jongerenwerk Utrecht, Next Level (2x), Vrouwenennetwerk MOED (2x), Bewindvoering Stabilum, Werk en Inkomen gemeente Arnhem, CoachEmUp en Schuldhulpverlening gemeente Gouda.

Focusgroep 2 met bestuurders

De volgende organisaties waren aanwezig: Stichting Samen Voorruit, inlooppunt voor financiële hulpverlening, AM-Supportteam, Nibud, NVVK en Jongeren Toezicht Team Arnhem.

Aanvullende gesprekken met acht maatschappelijke-/belangenorganisaties

Er zijn aanvullende gesprekken gevoerd met deelnemers die niet aanwezig konden zijn bij de focusgroepen maar wel graag betrokken waren (bij deze verkenning maar ook bij de vervolgstappen). Het gaat om Divosa, de Alliantie Vrijwillige Schuldhelp, de Buurtteams Sociaal Utrecht, de Voedselbank Amersfoort, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), Stadsring, de Tussenvoorziening en VluchtelingenWerk (zie bijlage 5). Ook hebben deze partijen bij hun achterban – gemeenten – navraag gedaan. Deze input is meegenomen in dit rapport. Tijdens deze gesprekken zijn tevens de bevindingen gevalideerd en zijn de aanbevelingen verder geconcretiseerd en aangevuld.

Rapport en presentatie

De belangrijkste bevindingen, conclusies en aanbevelingen van dit verkennende onderzoek worden in dit rapport beschreven. Tijdens een besloten bestuurders-bijeenkomst op 5 februari 2024 van 14.30-17.00 uur zullen deze worden gedeeld met bestuurders, beleidsmakers en zelforganisaties¹². De intentie is om na dit onderzoek vervolgonderzoek uit te voeren en concrete stappen te plannen met betrekking tot de oplossingsrichtingen.

1.6. Leeswijzer

Allereerst komt in hoofdstuk 2 naar voren wie informele schulden maken. Hoofdstuk 3 geeft zicht op de redenen waarom mensen informele schulden hebben. In hoofdstuk 4 worden de gevolgen ervan besproken. Ten slotte komen in hoofdstuk 5 de belangrijkste conclusies aan bod en worden verschillende aanbevelingen gepresenteerd.

12 Geïnteresseerden kunnen zich opgeven via de volgende website: [Bijeenkomst 'Informele schulden: een tweezijdige medaille' | KIS](#).

2. Wie maken informele schulden?

Allereerst vertellen respondenten dat informele schulden een groeiend probleem zijn. Ze hebben bijvoorbeeld zelf informele schulden of komen in hun werk of privéleven ermee in aanraking. In de inleiding is beschreven dat allerlei mensen met diverse achtergronden te maken kunnen krijgen met informele schulden. In deze verkenning ligt de focus op de Nederlandse moslimgemeenschap, die ook heel divers is. Dit hoofdstuk beschrijft de groep met informele schulden binnen deze gemeenschap.

2.1. Een diverse groep

Uit de aanvraagformulieren, intakeverslagen en de gesprekken komt naar voren dat de groep met informele schulden erg divers is. Het kan iedereen overkomen. Hieronder worden enkele groepen uitgelicht die vaak naar voren kwamen:

- Mensen met uitkeringen en financiële problemen.
- Alleenstaande moeders (met kinderen).
- Alleenstaande ouderen.
- Mensen die ingrijpende levensgebeurtenissen zoals een scheiding of het overlijden van een familielid hebben meegemaakt.
- Mensen met psychische problemen.
- Gezinnen met verslavingsproblemen.
- Nieuwkomers (asielzoekers, vluchtelingen en statushouders).
- Slachtoffers van de Toeslagenaffaire.
- Jongeren.

Mensen met uitkeringen en financiële problemen

Bewoners met een uitkering of voor wie het bestaansminimum ontoereikend is, komen vaak bij de Voedselbank terecht omdat ze hun vaste lasten niet kunnen betalen. Daarvoor maken ze informele schulden, maar ook omdat ze bijvoorbeeld anders hun huis dreigen te verliezen (huisuitzetting). Informele schulden maken is voor hen een kwestie van overleven.

Alleenstaande moeders (met kinderen)

Door bijvoorbeeld een scheiding of het overlijden van een partner, zijn deze vrouwen met minder financiële middelen er opeens alleen voor komen te staan. Bij deze groep wordt ook wel de materiële (groeps-)druk genoemd; moeders voelen de druk om hun kinderen de spullen te geven die hun vriendjes op school ook hebben.

“Ik zie veel ofwel alleenstaande moeders door scheidingen, maar ook wel weduwen, dus moeders die eigenlijk gewoon geen partner hebben om wat voor reden dan ook, die daar overigens ook vooral de druk van het opvoeden ervaren en vooral de kinderen tevreden willen stellen. Ik heb zelf geen kinderen, maar wat je wel hoort bij moeders is dat mensen op de basisschool al met een telefoontje lopen, met de nieuwste kleding, de hipste schoenen. Ja, dat is best wel een ding. Dat brengt een enorme druk met zich mee, maar soms als ouder, zeker als je alleenstaande ouder bent en je wilt het goed doen. Dus

dat levert soms wel moeilijke en ingewikkelde situaties op. Dus dat is denk ik een hele belangrijke doelgroep.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Alleenstaande ouderen

Alleenstaande ouderen die hulp nodig hebben, maken deel uit van de groep die informele schulden aangaat. Uit een interview kwam naar voren dat alleenstaande ouderen relatief vaak met schulden te maken krijgen doordat kinderen met een verslaving kampen.

Mensen na levensgebeurtenissen

Bewoners die te maken hebben met familiale, onverwachte of levensingrijpende gebeurtenissen zoals een ongeluk, begrafenis, scheiding, of operatie, kunnen om deze redenen ook informele schulden aangaan.

“Dus in corona, een familielid komt te overlijden. Een tweede familielid komt te overlijden. Nou, er was geen verzekering afgesloten voor de eerste persoon. Nou, dat kun je nog wel dekken met je buffer, ja, bij de tweede persoon moet je gaan lenen.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Mensen met psychische problemen

Bij mensen met psychische problemen spelen informele schulden een grote rol. Jonge (gebroken) gezinnen met meervoudige problematiek vallen bijvoorbeeld onder deze groep.

Gezinnen met verslavingsproblemen

Gezinnen waar verslaving voorkomt, hebben informele schulden om de verslavingen te bekostigen en/of door de financiële problemen die door deze verslaving zijn ontstaan.

Nieuwkomers (asielzoekers, vluchtelingen en statushouders)

Nieuwkomers in Nederland, vooral zij die grote schulden hebben gemaakt om hierheen te komen, ervaren veel moeilijkheden. In opvanglocaties met beperkte financiële steun zijn ze min of meer gedwongen informele schulden aan te gaan voor basisbehoeften zoals eten, kleding en reizen. Statushouders die een huis krijgen, nemen het inrichtingskrediet (lening) van de gemeente om het huis in te richten, wat resulteert in formele schulden. Met de terugbetaling hiervan worden ze gekort op hun uitkering, waardoor het verschil tussen inkomsten en essentiële kosten groter wordt. Dit leidt tot tekorten, waardoor statushouders informele schulden aangaan. Vooral herenigde gezinnen ondervinden financiële uitdagingen door herenigingskosten, vaak gefinancierd via informele leningen van lokale gemeenschappen, religieuze instellingen en familieleden. Recentelijk behoren veel aanvragers van het Nationaal Zakat Fonds waar informele schulden een rol spelen tot de Syrische gemeenschap.

Slachtoffers van de Toeslagenaffaire

Mensen die het slachtoffer zijn van de Toeslagenaffaire behoren eveneens tot de groep die informele schulden maakt. Veel gedupeerden hebben geld geleend bij vrienden of familie toen ze in de financiële problemen kwamen. Omdat deze schulden vaak niet officieel zijn vastgelegd, is het moeilijk om ze mee te nemen in het herstelproces dat nu voor de slachtoffers wordt opgezet.¹³ Slachtoffers

13 Dit komt eveneens in de deskresearch in bijlage 1 terug.

van de Toeslagenaffaire komen nu langzaamaan uit de schulden *“maar die zijn vaak psychisch zo, zo kapot.”*

“De meeste mensen hebben bijvoorbeeld een Belastingschuld. [...] van de hele Toeslagenaffaire hebben wij heel veel cliënten.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Jongeren

Sommige respondenten vertellen over jongeren die schulden maken door geld bij vrienden te lenen voor persoonlijke aankopen. Bijvoorbeeld een laptop of kleding. Daarnaast zijn er studenten met een hoge studieschuld die hun opleiding niet hebben afgerond, en hierdoor in de problemen belanden. Ze raken in de schulden omdat ze plotseling hun studieschuld moeten terugbetalen. Vaak gaat het om mensen met meervoudige problemen. Op jonge leeftijd hebben sommigen al veel tegenslagen gehad waardoor ze zelfs in instellingen zijn beland. De jongeren proberen, ondanks hun problemen, toch op eigen benen te staan mede dankzij de mogelijkheid van informeel lenen. Zoals een hulpverlener van een zelforganisatie het verwoordt:

“Het mooie is dat er hulp is voor deze mensen, gebaseerd op hun individuele behoeften. Het heeft een positief doel: hen helpen met basisbehoeften zoals voeding en het kopen van een nieuw bed, zodat ze hun huur kunnen betalen. Het geeft hen een tijdje een positieve impuls en stimuleert zelfontwikkeling, maar hierdoor ontstaan wel informele schulden.”

2.2. Casussen

In deze paragraaf beschrijven wij kort tien casussen van mensen met informele schulden die voor hulp hebben aangeklopt bij het Nationaal Zakat Fonds. De casussen zijn afkomstig uit de aanvraagformulieren en intakegesprekken van het Nationaal Zakat Fonds en geven een beeld van hoe mensen tot informele schulden komen.

Casus 1

Man, gescheiden met drie kinderen, heeft een schuld van bijna 4000 euro. Hij leende dit geld van zijn ex-vrouw met wie hij een goede relatie had ondanks de scheiding. Hij heeft nu een groter huis en wil voor zijn kinderen een kamer inrichten. Dat geld is door zijn ex-vrouw uitgeleend met als doel om het binnen een jaar terug te betalen.

Casus 2

Man, getrouwd en heeft drie kinderen, heeft een informele schuld van 9000 euro bij familie en twee vrienden. Meneer tekende onbewust voor zijn eigen ontslag, had daardoor geen recht op een uitkering en ook geen inkomsten. Hij had wel een gezin waar hij voor moest zorgen en vaste lasten die doorliepen. Hij leende geld bij zijn vrienden en zijn familie, iedere maand van een ander familielid, tot hij een nieuwe baan vond.

Casus 3

Man, getrouwd en heeft twee kinderen, heeft een informele schuld van 4000 euro bij zijn zwager. Hij heeft dit geld geleend om te kunnen vluchten uit Yemen, nadat hij gevaar liep omdat hij niet actief soldaten wilde ronselen voor het regime.

Casus 4

Man, alleenstaand, heeft een schuld van 2200 euro bij collega's. Hij heeft dit geld geleend om de huur te betalen. Hij had al twee maanden huurachterstand en dacht dat de woningbouw dan ook het recht zou hebben om hem uit huis te zetten. Hij kan nergens anders heen, dus heeft toen alles op alles gezet om de huurschuld te betalen.

Casus 5

Vrouw, gescheiden met een kind, heeft een informele schuld van bijna 2000 euro bij haar ouders. Zij heeft dit geld geleend om de slaapkamer van haar zoontje aan te pakken. Anders kon het weleens zo zijn dat hij uit huis geplaatst zou worden omdat het thuis niet veilig en leefbaar genoeg was.

Casus 6

Man, ongehuwd, heeft een informele schuld van 6500 euro bij zijn familie. Hij heeft dit geld geleend om de overtocht naar Nederland te kunnen maken en om zijn droom van een eigen kapsalon te kunnen realiseren.

Casus 7

Man, gescheiden en heeft een zoon, heeft een informele schuld bij zijn zoon van 3500 euro. Hij heeft dit geld geleend om zijn huis te kunnen opknappen en inrichten. Meneer moest zijn vorige huis uit nadat hij daar was overvallen en mishandeld. Door deze traumatische ervaring kon meneer er niet meer blijven wonen. De spullen waren vernield en meneer moest helemaal opnieuw beginnen.

Casus 8

Vrouw van 22, alleenstaand en woont op zichzelf. Zij heeft een informele schuld van 630 euro bij vrienden, omdat ze uit een pleegzorg/jeugdinstelling komt en sinds een paar maanden op zichzelf woont. Ze leende geld omdat ze onder beheer stond en niet rondkwam met het beetje leefgeld dat ze kreeg.

Casus 9

Vrouw, gescheiden met twee kinderen. Zij heeft 3000 euro geleend van haar vader, omdat ze veel juridische kosten heeft en daarnaast haar auto stuk ging. Ze wil geen formele schulden te maken omdat ze bang is dat ze dan haar kinderen kwijtraakt.

Casus 10

Vrouw, gescheiden en alleenstaand. Zij heeft geld geleend bij haar vriendin omdat ze dakloos raakte na haar scheiding. Ze had geen inkomen en studeerde nog. Ze heeft een informele schuld van 2100 euro.

Tijdens de interviewgesprekken zijn verschillende situaties naar voren gekomen van mensen die informele schulden hebben gemaakt. Het hebben van informele schulden heeft uiteenlopende redenen die te onderscheiden zijn in de volgende dimensies:

- 3.1 Cultureel
- 3.2 Financieel
- 3.3 Organisatorisch
- 3.4 Systemisch

De verschillende dimensies zijn onderling sterk verbonden en vertonen soms ook overlappingen.

3.1. Culturele achtergrond

Collectivistische cultuur

Het lenen van geld aan familie, vrienden of kennissen is volgens respondenten nauw verweven met de cultuur en tradities van de moslimgemeenschap. Financiële ondersteuning van familie en vrienden wordt sterk gewaardeerd en is vaak een integraal onderdeel van de gemeenschapscultuur. Mensen zijn gewend om eerst in het eigen netwerk hulp te zoeken voordat zij professionele hulp inschakelen. Meerdere respondenten geven aan dat “in het kader van onze participatiemaatschappij wordt verwacht dat ze eerst hun eigen problemen oplossen”.

“Binnen specifieke gemeenschappen, zoals Marokkaanse, Turkse, Syrische, Nederlandse, Iraakse, Palestijnse en Egyptische Nederlanders, zien we dat mensen eerst proberen hun eigen spaargeld en buffers te gebruiken. Als dat niet genoeg is, richten ze zich op informele schulden bij familie en vrienden als een eerste stap bij het aanpakken van financiële uitdagingen. De invloed van cultuur en gemeenschap speelt hier een grote rol.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Gemeenschapsculturen bevorderen onderlinge hulp via informele leningen, voordat professionele hulp wordt ingeschakeld.

“En dan vooral geld geven binnen de familie, bijvoorbeeld als iemand even wat moeilijker zat. Om even een heel concreet voorbeeld te geven. Als iemand bijvoorbeeld op hajj [...] Vroeger was het helemaal niet super duur, ook nog wel heel, heel prijzig voor mij. Ik bedoel, tegenwoordig betaal je echt de jackpot als iemand dan bijvoorbeeld heel graag wilde gaan, maar toch het geld niet helemaal had. Nou dan gaven we als familie, bijvoorbeeld, en dat was dan niet eens een lening, maar dat was meer... Ja je geeft om iemand iets te gunnen. Dus geven is heel erg inherent, denk ik, ook wel aan de cultuur, aan de gemeenschap, aan misschien ook wel een stuk geloof. Delen, geven om elkaar, aan elkaar denken, je om elkaar bekommeren.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Geleend geld kan bijvoorbeeld ook besteed worden aan persoonlijke ontwikkeling, opleidingen en gezinszorg. Soms worden informele schulden ook kwijtgescholden, bijvoorbeeld omdat diegene het geld heeft gebruikt voor het volgen van een studie en daarmee duurzaam heeft geïnvesteerd in zijn/haar eigen toekomst.

“Het mooie aan veel van die informele schulden is dat ze vaak ontstaan doordat mensen vooruit willen komen in het leven en samen willen werken aan een toekomstperspectief. Dat ze een schuld aangaan omdat ze een bepaald perspectief voor zichzelf willen hebben en voor hun kinderen. En dat de gemeenschap er dan ook is voor je. Dat is dan ook wel iets heel moois vind ik. En negen van de tien keer helpen mensen zonder dat ze het geld terug willen. En in alle anonimiteit. Dat heb ik zelf vaak ook gedaan. Ja, dat je dan toch op die manier elkaar helpt als gemeenschap. Maar het zou natuurlijk mooier zijn als deze groep (met informele schulden) nog naar boven komt en ook zichtbaar durft te zijn.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Binnen de moslimgemeenschap is er een sterke culturele en sociale druk om financiële steun te verlenen aan familie en vrienden, vooral in tijden van nood. Deze normen spelen een rol bij het ontstaan en in stand houden van informele schulden. Respondenten vertellen dat enerzijds het elkaar financieel ondersteunen iets moois is, maar dat het tegelijkertijd ook kwetsbaar is.

“Informeel is prachtig en supersterk en heel erg vanuit wederzijds vertrouwen, maar informeel is ook super kwetsbaar. Het is erg afhankelijk van de relatie en hoe die relatie zich vormt, en kan dus alle kanten opgaan omdat er heel vaak geen contract aan ten grondslag ligt.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Taboe en schaamte

Culturele verschillen spelen ook een rol bij het omgaan met financiële problemen. Armoede en schulden zijn een taboe binnen bepaalde gemeenschappen¹⁴, wat kan leiden tot het uitstellen van formele hulp. Schaamte speelt volgens respondenten een rol in het ontstaan en voortbestaan van informele schulden, zowel bij mensen met schulden als bij schuldeisers. Respondenten vertellen dat het bij mensen die in de problemen komen met informele schulden een taboe is om hierover te willen en kunnen praten. Het gaat verder dan een individueel vraagstuk. Vaak zijn er sociale relaties mee gemoeid en kunnen kwesties van eer en status een rol spelen. Bij het Nationaal Zakat Fonds komen mensen aankloppen voor hulp, maar vaak worden de informele schulden dan niet (in eerste instantie) benoemd. Ook bewindvoerders en schuldhelpverleners vangen soms signalen op dat er meer speelt dan alleen de formele schulden.

“In de CoP ... is dat meerdere keren naar voren gekomen. Het is lastig voor vrijwilligers en professionals om dit te herkennen en/of hier een gesprek over te voeren. De aanpak van het technische ontzorgen en de begeleiding is erg ingestoken vanuit de wet en ons eigen systeem. In een gemeente waar ik zelf heb gewerkt hebben we bewust ondersteuners met een vlucht-/inburgeringsachtergrond ingezet bij inburgering én de schuldhelpverlening.

14 Achahchah & Cadat 2014.

Als cultuur verbinder en systemenkenner (van beide werelden), lukte het hen wel om dit naar boven te krijgen. De informele schulden van asielmigranten bestaan ook vaak uit schulden die in het land van herkomst of onderweg gemaakt zijn. Dit zijn grote mentale lasten die de mensen dragen. Daarnaast is de omvang van de schuld niet goed in kaart te brengen.”

(gemeente)

Het taboe rondom informele schulden is groot en de stap om er vervolgens openlijk over te vertellen is enorm.

“Bij het moment van lenen ben je al heel wat drempels overgegaan, drempels van schaamte, van trots...”

(hulpverlener zelforganisatie)

Geen rente

Binnen de moslimgemeenschap is voor veel mensen lenen bij een bank of een hypotheek met rente geen optie, dat heeft een religieuze grondslag. Hierdoor is het voor veel mensen ook moeilijk om hulpvormen te vinden die passen bij hun behoeften. Ook saneringskredieten of sociale leningen van bijvoorbeeld een gemeente omvatten vaak rente.

“Alleen al de naam saneringskrediet zegt al genoeg voor veel mensen. Geld lenen van familie of vrienden is dan de enige uitweg.”

(deelnemer focusgroep 2)

Liever informele schulden maken dan formele schulden

Mensen met financiële problemen kunnen meerdere redenen hebben om de voorkeur te geven aan informeel lenen. Een van die redenen is de angst voor de registratie van formele schulden. Het vermijden van officieel vast te leggen schulden, inclusief saneringskredieten en bijbehorende rentepercentages, wordt als veiliger beschouwd binnen veel kringen. Tevens speelt hier de negatieve beeldvorming over hulpinstanties een rol (zie 3.4, systematische elementen). Daarnaast vertellen respondenten dat sommige mensen liever financiële problemen met de bank omzeilen. Ook geldt informeel lenen als een snellere oplossing, waarbij de bureaucratische processen van banken worden vermeden. In de literatuur komt ook terug dat men het aangaan van informele schulden prefereert boven het aangaan van formele schulden.¹⁵ Hiervoor worden verschillende redenen genoemd: het is vaak goedkoper, door bijvoorbeeld voordelige voorwaarden, dan een formele lening en de schuldeiser is vaak beter op de hoogte van wat er speelt in het leven van de lener.¹⁶ Ook is een informele lening aantrekkelijk door de snelheid en flexibiliteit van de lening.¹⁷

Familieproblemen oplossen

Een andere reden voor het aangaan van informele schulden is het verlangen om snel onderlinge hulp te verlenen binnen de familie en daarmee familieproblemen op te lossen. Het kan gaan om conflicten binnen de familie of gezinsleden die in financiële moeilijkheden verkeren. In dergelijke gevallen is informeel lenen vaak de snelste en meest toegankelijke optie.

¹⁵ Lee & Persson, 2012.

¹⁶ Karaivanov & Kessler, 2018.

¹⁷ Siwicky, 2015.

“En we zien in sommige gevallen dat andere familieleden dan bijspringen om dan weer diegene te helpen, waardoor er weer een nieuwe schuld ontstaat (..). omdat de druk wordt weggenomen van de ene schuld en ontstaat er ineens een informele schuld bij meerdere familieleden. Maar daardoor wordt er ook ruimte gecreëerd voor diegene die eerst schulden had. Bijvoorbeeld, we hebben weleens gehad in het geval van een dochter, dat ze werd geholpen door haar broer en ineens sprongen alle zussen bij om die broer terug te betalen. Ze kreeg meer ademruimte van die andere zussen. Dus dat is wel iets moois dat de gemeenschap elkaar wel probeert te helpen.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Hulp aan familieleden in het buitenland

Een laatste reden voor het ontstaan van informele schulden is het verlenen van financiële bijstand aan familieleden in het buitenland. Dit gebeurt vaak wanneer kinderen elders studeren of wanneer familie in het buitenland financiële steun nodig heeft, bijvoorbeeld voor speciale gelegenheden of bij natuurrampen en/of oorlog. Recente voorbeelden vormen de aardbevingen in Turkije en Syrië. Informeel lenen biedt de flexibiliteit om snel financiële hulp te bieden.

3.2. Financiële omstandigheden

Schrijnende situaties

Schrijnende situaties, zoals een dreigende huisuitzetting of scheiding, zijn veelal redenen waarom men informeel geld leent.

Dekking van (alledaagse) huishoudelijke kosten

Informele leningen worden vaak gebruikt om alledaagse uitgaven te dekken wanneer andere financiële bronnen ontoereikend zijn. Mensen kunnen zich

tot informele schulden wenden om de eindjes aan elkaar te knopen en om de lopende kosten te betalen, zoals het betalen van de energierekening.

“Het meeste is wel natuurlijk gewoon schulden in de zin van rekeningen, achterstand, huur, gas en licht, vooral de laatste tijd natuurlijk.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Soms is er te weinig geld over, bijvoorbeeld bij mensen die met hun leefgeld niet uitkomen.

“Je komt er gewoon niet goed mee rond tegenwoordig. Dus wat je ziet is dat die mensen die al in de schulden zitten, vaak ook lenen bij anderen om enigszins rond te komen om gewoon een beetje een okay leven te hebben. Daarin zie je een hele duidelijke link, dus dat mensen die leefgeld ontvangen eigenlijk met dat leefgeld gewoon echt niet rondkomen en dus geld gaan lenen om iets meer ruimte te ervaren.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Ook wordt soms geld geleend voor het kopen van witgoed zoals een nieuwe wasmachine. Verder komt het bijvoorbeeld voor dat bij een ingrijpende gebeurtenis binnen de gemeenschap, zoals een tragisch ongeluk, een crowdfunding wordt opgezet. Er wordt dan geprobeerd om geld in te zamelen via social media. Bijvoorbeeld omdat er geen geld is voor het regelen van een begrafenis en de familie niet wil dat de gemeente de begrafenis organiseert. Er kan dan vaak geen rekening worden gehouden met rituelen en gebruiken en is maar weinig tijd om met de familie aanwezig te zijn. Een respondent noemt het voorbeeld van een door de gemeente geregelde crematie omdat de nabestaanden

te weinig geld hadden voor de begrafenis. Cremeren mag echter binnen de gemeenschap niet.

Een respondent geeft aan dat zij in haar achterban merkt dat de tendens om informeel geld aan elkaar uit te lenen ook onder druk komt te staan. Er is sprake van een verharding omdat een grotere groep aan de onderkant van de samenleving zit. Dit maakt dat de weg naar het criminele circuit soms de enige uitweg is voor mensen die geen geld hebben en/of onder het bestaansminimum leven (zie ook 4.4)

Formele schulden afbetalen (van familieleden)

Soms worden informele leningen aangegaan om formele schulden af te betalen, wat kan leiden tot een vicieuze cirkel van schulden.

“Dit zien we ook als er sprake is van een domino-effect, wat vaak voorkomt bij informele schulden: een verkeersboete die niet betaald kan worden, zorgt ervoor dat een deurwaarder langskomt. Vervolgens leidt dit weer tot informele schulden om deze formele schulden te kunnen betalen.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Kinderen ondersteunen

Verschillende respondenten observeerden dat er binnen bepaalde wijken veel materiële druk is, met name bij jongeren, om dure kleding en schoenen te hebben. Jongeren lenen soms geld bij vrienden om persoonlijke aankopen te kunnen doen. Echter, soms kunnen ze deze schuld niet terugbetalen. In andere situaties nemen ouders financiële verantwoordelijkheid voor hun kinderen, bijvoorbeeld bij boetes van verkeersovertredingen, online aankopen, of voor bijles om de onderwijskansen van hun kinderen te waarborgen. Deze ouders

hebben alleen niet altijd het geld om deze schulden terug te betalen, waardoor ook zij zich genoodzaakt zien een informele schuld aan te gaan.

“Kinderen zorgen soms voor schulden bij hun ouders. Er zijn gevallen waarbij kinderen een boete hebben gekregen voor door rood rijden bijvoorbeeld. De auto of scooter staat alleen ingeschreven op het adres van de ouders. Hierdoor komen de brieven binnen bij de ouders. Als deze boetes niet betaald kunnen worden, dan komen er deurwaarders langs op dat adres. Hierdoor draaien de ouders op voor de kosten. Een andere reden zijn online bestellingen van de kinderen die niet terugbetaald kunnen worden en de abonnementen die niet betaald kunnen worden.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Ook hebben bijvoorbeeld jonge stellen extra financiële ondersteuning nodig indien ze verloofd of getrouwd zijn en willen gaan samenwonen (wat gebruikelijk is). Ze lenen dan vaak geld bij familie of vrienden om hun woninginrichting te kunnen bekostigen.

Kosten voor de vlucht en/of gezinshereniging

Nieuwkomers, vooral herenigde gezinnen, ervaren financiële druk vanwege kosten gerelateerd aan hereniging, zoals reiskosten of kosten voor de vlucht. Informele leningen binnen lokale gemeenschappen, religieuze instellingen en families worden vaak gebruikt om deze kosten te dekken. Vluchtelingen lenen soms ook geld van meerdere personen, waaronder nogal eens mensen die ze niet persoonlijk kennen, om hun vlucht te kunnen bekostigen. In de deskresearch (bijlage 1) wordt ook beschreven dat deze groep kwetsbaar is voor uitbuiting.

Dubbele last bij nieuwkomers

Nieuwkomers in Nederland die een woning toegewezen krijgen, kunnen zowel formele als informele schulden hebben. Dit komt bijvoorbeeld doordat het krediet om hun huis in te richten erg laag is. Hierdoor worden nieuwkomers min of meer ook ‘gedwongen’ om informeel geld te lenen. Het beleid van gemeenten varieert overigens sterk in vergoedingen en compensaties. Verder vertellen respondenten dat formele financiële instellingen terughoudend zijn om leningen te verstrekken aan mensen met een bijstands- of uitkeringssituatie.

“Sommige mensen zijn naar Nederland gekomen, vooral door gezinshereniging. Ze hoefden niet de kosten van de overtocht te betalen of hadden lagere kosten, maar meestal hadden ze wel een buffer. Maar als ze hier aankomen, worden ze door het hele asielsysteem min of meer gedwongen om informele schulden te maken. Waarom? Als je in Rotterdam zit, bijvoorbeeld op de Schiehaven waar je onderdak en eten krijgt, ontvang je gemiddeld 12,79 euro per week. Maar als je in een asielzoekerscentrum in Delfzijl, Dronten, of ergens anders zit, waar je alleen maar onderdak krijgt en je je eigen eten moet regelen, krijg je ongeveer 48 tot 50 euro per week. Nou, dat is gewoon niet genoeg om rond te komen. Dat is minder dan wat elke weldenkende persoon nodig heeft om te overleven, dus het gaat echt om overleven. En dat leidt er ook gewoon toe dat mensen dan weer informele schulden maken. Dit is ver onder het bestaansminimum. Mensen maken geen informele schulden omdat ze dat graag willen. Het zijn eerder gedwongen informele schulden. In de duizenden gevallen die we hebben gezien, hebben mensen geen informele schulden gemaakt voor

luxegoederen zoals een nieuwe LCD-televisie. Het gaat echt om het waarborgen van hun basisbehoeften, nogmaals gewoon om te overleven.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Verslaving en gokverslaving

Verslavingen, van de persoon zelf of van een familielid, zijn soms ook redenen om informeel te lenen. Het kan gaan om de bekostiging van deze verslavingen en/of om de financiële problemen die door deze verslaving zijn ontstaan. Denk daarbij aan schulden bij officiële instanties als een woningbouwcorporatie of een energieleverancier.

Criminele activiteiten

Enkele respondenten benadrukken dat jongeren met schulden soms het criminele pad opgaan.¹⁸ Ze besluiten bijvoorbeeld om ‘snel’ geld te verdienen door bijvoorbeeld een pakketje weg te brengen. Indien zo’n actie mislukt, hebben ze vaak snel geld nodig. Ze proberen dan informeel geld te lenen om bijvoorbeeld hun criminele opdrachtgever af te betalen. In de literatuur worden deze informele schulden ook wel ‘straatschulden’ genoemd.¹⁹

3.3. Drempels naar formele hulp

Mensen met informele schulden ervaren verschillende drempels die de (toegang) naar formele (schuld)hulpverlening belemmeren.

18 De relatie tussen jongeren met schulden en criminaliteit komt in meerdere onderzoeken naar voren: *Eerder uit de schulden: werkzame elementen bij jongereninterventies* (verwey-jonker.nl); *Secondant: 'Wie jongeren helpt om schuldenvrij te worden, gaat criminaliteit tegen'* - Het CCV; *Onderscheidende kenmerken van jonge drugsverdachten* (cbs.nl). In januari 2024 verschijnt in het tijdschrift Sociaal Bestek een artikel over jongeren, schulden en criminaliteit.

19 Het gaat bij deze informele vorm van schulden om schulden die jongeren onderling hebben en die voortkomen uit illegale praktijken. Voorbeelden zijn fraudezaken, drugshandel, loverboy- en moneyboy-praktijken, diefstal, inbraak en geweldpleging. Deze informele schulden kunnen jongeren niet via officiële afbetalingsregelingen aflossen (Noorda, Pehlivan et al. 2009; WODC, 2011).

Gebrek aan financiële en digitale vaardigheden

Soms zijn informele schulden een gevolg van het gebrek aan financiële en/of digitale vaardigheden om (financiële) hulp te zoeken. Respondenten vertellen dat een deel van de Nederlandse moslimgemeenschap, bijvoorbeeld vluchtelingen of statushouders, (veel) moeite heeft met financiële en digitale vaardigheden. Maar ook het begrip van financiële zaken kan een rol spelen. Onwetendheid over de financiële situatie, vooral bij laaggeletterde of analfabete personen, kan leiden tot informele schulden. Het ontbreken van financiële planning en bewustzijn zorgen er soms voor dat iemand zijn/haar financiële middelen overschat en/of te veel besteedt aan niet-essentiële zaken, met het ontstaan van informele schulden als gevolg.

Drempels formele (schuld)hulpverlening

In alle gesprekken komen de hoge drempels voor (toegang) tot de formele (schuld)hulpverlening ter sprake als reden waarom mensen informele schulden hebben. Hieronder wordt een aantal van deze drempels toegelicht:

Onbekendheid met financiële systeem/formele route naar hulp

Vaak vertellen respondenten dat een grote groep niet weet waar en hoe ze formele hulp kunnen inschakelen. Gebrek aan kennis van het formele hulpaanbod en financiële fondsen kan leiden tot het aangaan van informele schulden. Deze groep is niet op de hoogte van de route naar formele hulp. Ook speelt onbekendheid met de Nederlandse bureaucratie een rol; velen hebben moeite met het navigeren door complexe procedures en regelgeving. Bovendien staan taalbarrières de bekendheid van het financiële systeem en de toegankelijkheid van formele hulp in de weg.

Hulp vermijden en/of zelf (informele) hulp inschakelen

Een grote groep blijkt formele hulp te vermijden, ook indien bijvoorbeeld sprake is van een verplichte interventie door hulpinstanties bij betaalachterstanden. Men schakelt liever zelf hulp in, bijvoorbeeld online:

“Veel mensen zoeken ook online naar hulp, bijvoorbeeld in Facebook-groepen voor problemen en schulden. Deze groepen zijn vaak gericht op nationaal niveau en er nemen vaak mensen deel die te maken hebben met meervoudige problematiek.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Maar ook wordt er een groot beroep gedaan op informele instanties, bijvoorbeeld vanwege eerdere ervaringen met en de beeldvorming over formele instanties (zie hieronder).

Negatieve beeldvorming over formele (schuld)hulporganisaties

Er is weinig vertrouwen in formele organisaties. Dit heeft verschillende oorzaken. Zo hebben velen negatieve ervaringen uit het verleden waarin ze met wantrouwen zijn behandeld. Ook de Toeslagenaffaire en incidenten van discriminatie hebben hier invloed op gehad. Respondenten ervaren daarnaast een gebrek aan persoonlijke aandacht, terwijl ze juist met specifieke gevoelens, trauma's of moeilijke omstandigheden zitten. Formele instellingen zouden zich vaak richten op het behandelen van symptomen en het aanpakken van gevolgen van problemen, in plaats van de onderliggende oorzaken. Respondenten hebben het over “symptoombestrijding”. Ook vindt een deel dat formele instanties een jargon hanteren dat moeilijk te begrijpen is voor hun doelgroep. Het proces bij formele organisaties wordt veelal als bureaucratisch en hard ervaren.

Wachlijsten en langere doorlooptijden bij formele organisaties bevestigen het wantrouwen.

“Weet je, dus dat is ook vaak het probleem waar eigenlijk alle instanties tegenaan lopen en waardoor ze negen van de tien keer ook bij ons aankloppen. Van ja, waarom bereik jij die doelgroep wel en wij niet? Ik werk niet van negen tot vijf. Mijn telefoon staat 24/7 aan. Ik wil niet zeggen dat ik 24/7 opneem, maar 24/7 staat ie aan. Dus als iemand mij midden in de nacht belt dat ze een huiselijke ruzie hebben, of wat dan ook, dan ben ik de volgende ochtend, als ik opsta voor mijn ochtendgebed om 4 uur, en ik zie zoiets, dat ik dan gelijk reageer. Dat zie je bij instanties niet. Ik zie het soms bij aanvragen van de Voedselbank. Dan reageer ik op een mail, drie dagen later krijg ik weer een antwoord... Vroeger hadden ze een vaste contactpersoon. Sociale dienst had vroeger een vaste contactpersoon. Is er allemaal niet meer. Ze hebben geen vaste contactpersonen meer, dus iedereen doet maar wat. En ja, als dat niet goed beschreven wordt in het dossier... En dan heb ik het nog geeneens over de wisseling van alle instanties personeel. Elke drie maanden moet je opnieuw je verhaal vertellen. Die mensen zijn dat ook zat.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Daarnaast vertellen respondenten dat er bij formele organisaties veelal gebrek is aan culturele sensitiviteit en in sommige gevallen ervaren ze discriminatie en stereotypering.

“En wat ik ook wel heel vaak tegenkom, is dat de gezinnen die op een gegeven moment mij in vertrouwen nemen, die totaal de officiële instanties niet vertrouwen. Dus je merkt heel veel dat ze de helft nog niet hebben verteld tegen de officiële instanties. Omdat ze dan bang zijn dat hun kinderen uit huis

gehaald worden. Of dat, weet je wel, wat voor problemen dan ook. Dus heel vaak vertellen ze maar het topje van de ijsberg tegen een officiële instantie.”
(hulpverlener zelforganisatie)

Sommige mensen met (formele) schulden willen bewust uit het systeem blijven. Hierbij spelen soms vooroordelen of negatieve verhalen over formele hulp een grote rol.

“Ze willen bijvoorbeeld niet aankloppen bij de gemeente met hun financiële problemen omdat ze vanuit de gemeente gelijk worden aangemeld bij de Kredietbank. Ze willen hier liever niet belanden omdat ze zelfregie en autonomie verliezen. Er wordt gekort op hun uitkering en ze krijgen alleen maar leefgeld.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Daarentegen ervaren respondenten bij informele organisaties de benadering als persoonlijker: “er wordt meer geluisterd naar de verhalen van de persoon” en “er is ruimte voor openheid om te delen”. Het gevoel is dat er meer sprake is van een holistische benadering. Maar ook de snelheid waarmee hulp wordt geboden, waarbij meteen actie wordt ondernomen, zorgt ervoor dat men eerder geneigd is om informele hulp te zoeken. Mensen zetten zich vaak direct in nadat een bewoner aanklopt. Daardoor is de drempel om hulp te zoeken lager en is er minder angst. Bovendien is er vaak sprake van een vertrouwensband op basis van religie en cultuur. Dit zorgt voor begrip, identificatie en minder oordelen.

” Indien bijvoorbeeld statushouders wel bij formele instanties aankloppen bij acute vragen, komt hulp vaak te laat. Informele instanties weten vaak mensen wel te helpen bij acute vragen. Ook kijken informele instanties niet alleen maar

naar de negatieve kanten maar ook naar het positieve. Mensen hebben het gevoel dat ze gelijkwaardig worden behandeld.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Angst om hulp in te schakelen

De heersende onbekendheid met en beeldvorming omtrent formele hulp gaat vaak gepaard met angst om deze hulp in te schakelen. Sommige mensen zijn niet vertrouwd met de werking van de gemeente, wat angst en onzekerheid kan veroorzaken wanneer ze formele hulp zoeken. Ook heerst er angst voor mogelijke consequenties van hulpvragen, zoals problemen met uitkeringen of het uithuisplaatsen van kinderen. Vluchtelingen tonen vaak terughoudendheid in het zoeken van hulp bij formele instanties vanwege verblijfsstatuszorgen.

“Mensen rennen nu weg van het systeem en zoeken andere oplossingen voor hun problemen.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Bovengenoemde drempels sluiten nauw aan bij de drempels die in de desk-research (bijlage 1) naar voren komen. Hierin komt onder andere naar voren dat mensen met een migratieachtergrond bijvoorbeeld gewend zijn om zelf hun problemen op te lossen, ze zijn niet bekend of wantrouwen instanties en/of de toegankelijkheid van formele hulpinstanties is ontoereikend.

3.4. Systemische elementen

Disbalans participatiesamenleving

“De overheid hamert op de zelfredzaamheid, voor elkaar klaarstaan en dat leden van gemeenschappen elkaar helpen. Dit is de participatiesamenleving. Informele schulden zijn een mooi voorbeeld waar de burgers voor elkaar klaarstaan. Alleen wanneer het fout gaat (iemand met informele schulden heeft het moeilijk) is er geen sociaal vangnet. De overheid en samenleving schieten tekort in het helpen van mensen die juist bouwen op de participatiesamenleving.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Respondenten benadrukken dat de ‘participatiesamenleving’ feitelijk het belang van informele hulp benadrukt, maar dat het systeem - voor diegenen die eerst zelf hulp zoeken in eigen kring – een nadelig effect heeft.

“En als het echt niet meer kan, als het echt niet meer kan, je hebt zoveel (informeel) geleend, dan ga je pas op dat moment daadwerkelijk richting de hulpverlening... En wat je daar eigenlijk dus hebt, eigenlijk heb je dan op dat moment een persoon voor je, die bepaalde community values heeft omarmd, deel uitmaakt van een bepaalde community, het zoveel mogelijk in zijn eigen netwerk wil oplossen en met volledige zelfregie - dat zijn termen die we nu massaal omarmen in het sociaal domein - dat eigenlijk zodanig eigen heeft gemaakt en er volledig voor is gegaan. Maar die wordt wel gepolijst... Een dergelijke persoon en een persoon die niet vanaf de beginfase een beroep heeft gedaan op family en friends en ga zo maar door om de huurachterstanden in te lopen en ga zo maar door, die persoon die heeft inmiddels een infectie, want die heeft al heel veel informele schulden en deze persoon [die geen informele

schulden heeft gemaakt], die heeft net een schrammetje en dat kun je al heel snel oplossen met een pleister. Maar ze krijgen een pleister. Dus degene die een infectie heeft en al bizar veel informele schuld heeft opgebouwd en degene die eigenlijk al vrij snel bij de schuldenloket komt en geen gebruik maakt van zijn eigen netwerk en ga zo maar door, die worden op de een en dezelfde manier behandeld...En dat is eigenlijk de beleidsinfrastructuur die we daar omheen gebouwd hebben en wat je daarin ziet, is heel veel onbegrip. Heel veel onbegrip. En eigenlijk ook gewoon een systeem wat totaal niet werkt voor deze doelgroep. Want als we het hebben over de informele schulden, die worden veelal niet erkend. Vaak gaat het echt om hele grote bedragen en dat is vaak ook niet gedocumenteerd.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Meerdere respondenten vertellen over het door hen gesignaleerde onbegrip en zeggen ook dat daardoor het gevoel van wantrouwen wordt versterkt en de afstand ten opzichte van (formele) (schuld)hulpinstanties wordt vergroot.

Gebrek aan (structurele) oplossingen bij informele schulden

Zoals gezegd vraagt de overheid middels het participatiebeleid dat mensen een beroep doen op hun sociale netwerk. Maar als mensen dat vervolgens doen en het gaat mis, wordt er geen hulp op maat aangeboden. Ze krijgen volgens de respondenten dezelfde ondersteuning als mensen die niet luisteren naar het appèl *‘zorg eerst voor jezelf en je naasten’*. Respondenten vertellen dat het mensen met informele schulden die uiteindelijk wel hulp willen zoeken, ontbreekt aan oplossingsmogelijkheden. Het huidige systeem is nog niet ingericht om informele schulden in goede banen te leiden of problematische informele schulden aan te pakken. Informele schulden worden niet erkend of gedocumenteerd in het formele schuldhulpverleningssysteem, wat kan leiden

tot blijvende (escalerende) financiële problemen. Het beleid en de schuldhulproutes zijn op dit moment niet passend voor de hulpvragen. Aan de kant van professionals of begeleiders die mensen met geldzorgen ondersteunen, ontbreken praktische handvatten. De ongeschreven regel bij bewindvoerders/schuldhulpverleners is om de informele schulden te negeren. Binnen de schuldhulpverlening is doorgaans de vereiste dat er een leenovereenkomst getekend moet zijn door beide partijen. Respondenten geven aan dat schuldhulpverleners zich er liever buiten houden.

“Als het lukt, ook een bewijs dat het ook is overgemaakt. Gebeurt heel weinig. En dan vaak een persoon die schulden heeft bij haar ouders (die dat dan ook okay vinden). Die zijn dan blij dat er hulp is. De schulddienstverlening houdt het er echter liever buiten. Privépersonen krijgen dan veel minder terug dan het geleende geld en hebben daarna ook geen recht meer om meer terug vragen.”
(schuldhulpverlener)

Andere respondenten vertellen dat het voor mensen met informele schulden niet altijd gewenst is om informele schulden mee te nemen – en dus te melden – omdat er naast het lage percentage dat de familie terug kan krijgen, ook wroeging kan ontstaan. Dit argument komt ook terug in de deskresearch (bijlage 1) waarbij wordt aangegeven dat de na-effecten kunnen blijven bestaan.³⁰ De lener kan in het krijt komen te staan bij degene die hem of haar geld heeft geleend. Dit creëert sociale verplichtingen waarbij de lener op een of andere manier de schuldeiser tegemoet moet komen met een tegenprestatie, ook al is de financiële schuld al ingelost. Ook dit kan ervoor zorgen dat de relatie tussen de twee onder druk komt te staan.

Bovendien geven schuldhulpverleners aan dat het meenemen van informele schulden gevolgen kan hebben voor het terug te betalen bedrag aan schuldeisers:

“In mijn tijd bij de ... schuldhulpverlening (2001-2009) probeerden we daar in schuldregelingen enigszins rekening mee te houden, maar het probleem was dat er niks op papier stond. Dus werd soms voor de pragmatische oplossing gekozen om het leefgeld (met name bij mensen onder budgetbeheer) iets te verhogen zodat de mensen met schulden zelf de informele schulden enigszins konden aflossen. Bij hele grote bedragen was dat overigens ook geen optie. Het zorgt wel voor een troebele situatie en je wil ook schuldhulpverlening ook recht doen aan de officiële schuldeisers.”

(gemeente en voormalig schuldhulpverlener)

“Het laat zien dat het vinden van (structurele) oplossingen niet gemakkelijk is.”

(Nationaal Zakat Fonds)

In Nederland zijn er geen renteloze leningen, terwijl hier onder moslims veel behoefte aan is. Dit leidt tot informele leningen als enige optie om eigen kapitaal op te bouwen, zoals voor een woning of onderneming. Eerder kwam al naar voren dat het ontbreken van renteloze leningen reden zijn voor het maken van informele schulden.

Ten slotte geven respondenten aan dat er nog weinig kennis en bewustzijn onder hulpverleners en gemeenten is over wat informele schulden überhaupt inhouden en welke elementen daarbij een rol spelen. Ze wijzen erop dat het belangrijk is om de wereld van informele schulden zichtbaar te maken, te agenderen en om te werken aan bewustwording.

Tijdens de twee focusgroepen kwamen enkele praktische manieren naar voren waarmee duidelijk wordt dat er mogelijkheden zijn om informele schulden op een laagdrempelige manier mee te nemen. Bij gedupeerden van de Toeslagenaffaire worden bijvoorbeeld bankafschriften – geld dat van familie of vrienden is geleend – meegenomen. Maar ook vertelt een respondent tijdens de focusgroep dat zij van de gemeente – als onderdeel van een subsidie voor de hulpverlening die zij bieden voor jongeren met schulden - vrij besteedbaar geld krijgen. Het gaat om vrij besteedbaar geld waarmee de organisatie kan inspelen op problematieken die op dit moment nog niet gevat zijn in processen, zoals informele schulden. Het kan dan bijvoorbeeld worden ingezet voor jongeren met schulden die de verleiding naar de criminaliteit niet hebben kunnen weerstaan. Schulden bij een criminele opdrachtgever kunnen dan worden afbetaald, waardoor de formele schulden in alle rust in een traject kunnen worden afgelost.

Inefficiënte samenwerking tussen formele en informele (schuld) hulpinstanties

Veelal ervaren zelforganisaties obstakels in de samenwerking met formele instanties. De samenwerking wordt niet altijd als gelijkwaardig ervaren, waarbij formele instanties de touwtjes in handen hebben. Er is een duidelijke behoefte aan het versterken van die samenwerking.

“Samenwerking tussen zelforganisaties en formele organisaties is waardevol, maar wederkerigheid is belangrijk. Er is een gebrek aan gelijkwaardigheid.”

(hulpverlener zelforganisatie)

“Wij hebben eerlijk gezegd geen goede samenwerking. Want de gemeente en ook de Belastingdienst en andere formele instanties die proberen altijd op hun eigen manier oplossingen te vinden, en dat bemoeilijkt de samenwerking. Met informele organisaties, vluchtelingen- en zelforganisaties ; ze willen niet met ons samenwerken. Ze luisteren eerst naar ons, maar over wat we vertellen, zeggen ze dat het een advies is. Hoe kunnen we dan samenwerken. Ze beloven vaak veel, maar komen hun beloftes niet na. Maar later zien we bepaalde regels en ook binnen afdelingen binnen de gemeente, binnen de Belastingdienst, dat ze dingen willen oppakken. Maar ze kunnen het niet 100% oppakken omdat ze ons nodig hebben. Maar we zijn geen tolk. Wij zijn niet een soort bruggenbouwers. We willen zelf het initiatief nemen, oplossingen samen vinden. De samenwerking gaat niet altijd goed. Ze willen niet met ons aan tafel zitten en wij willen niet zomaar gratis bij hun werken of misschien om te tolken of om te vertalen. Maar later aan het eind van de dag wordt er gezegd van ‘dank je wel en doe!’ Maar het is dus eigenlijk dat de samenwerking niet goed gaat als gelijkwaardige partijen.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Bij een gelijkwaardige samenwerking zou het volgens respondenten ook moeten gaan om een gelijkwaardige rolverdeling. Waarbij zelforganisaties niet alleen de rol van tolk op zich kunnen nemen, maar ook betrokken worden in het gehele proces en daarvoor ook een vergoeding krijgen. Informele organisaties voelen zich niet altijd serieus genomen en het gevoel bestaat dat vaak subsidie naar formele instanties gaat die nauwelijks tot geen toegang hebben tot de doelgroep.

“Om binnen te komen bij formele instanties, of om ondersteuning van hen te krijgen, moet je je bewijzen als zelforganisatie door hard te werken. De gemeente heeft hun systeem en manier van werken. Als je als zelforganisatie niet in dat systeem past, dan word je ook niet ondersteund.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Subsidies die gericht naar zelforganisaties gaan, zijn sinds de afschaffing van de doelgroepen aanpak ook niet meer mogelijk. Daarnaast vinden sommige zelforganisaties dat er nog veelal vanuit een ‘witte’ bril wordt gewerkt, waarbij de mensen over wie het gaat niet betrokken worden. Sommige respondenten hebben het gevoel alsof er twee werelden ontstaan die steeds meer van elkaar verwijderd raken: de wereld van formele hulpverlening en de wereld van informele hulpverlening. Men is niet van elkaar op de hoogte.

“De formele instanties lijken de informele organisaties vaak te negeren en werken niet altijd efficiënt samen om duurzame oplossingen te bieden. Formele instanties, zoals overheidsdiensten en welzijnsorganisaties, lijken vaak niet goed op de hoogte te zijn van de informele organisaties die specifiek gericht zijn op het ondersteunen van deze gemeenschappen. Hierdoor blijven kansen onbenut om informele schulden op een effectieve manier aan te pakken. Het gebrek aan coördinatie en communicatie tussen deze instanties bemoeilijkt het bieden van passende hulp.”

(hulpverlener zelforganisatie)

De samenwerking tussen formele en informele instanties wordt uitvoerig in de deskresearch beschreven. In de literatuur staat onder andere dat professionals en organisaties informele organisaties vaak onvoldoende benutten, terwijl deze netwerken waardevol zijn voor het versterken van veerkracht en sociale

samenhang. Ook kent de huidige samenwerking tussen formele en informele organisaties in het aanpakken van schuldenproblematiek nog verschillende uitdagingen. Desondanks erkennen beide partijen, formeel en informeel, elkaars meerwaarde.

Bestaande structuren houden informele schulden in stand

Zowel werkwijzen als wet- en regelgeving kunnen informele schulden in stand houden. Specifiek in het geval van nieuwkomers, is de wijze waarop het inrichtingskrediet geregeld is, soms aanleiding om informele schulden in stand te houden. Voorheen was het inrichtingskrediet vaker een gift, nu betreft het een lening. Gemeenten variëren daarnaast ook sterk in vergoedingen en compensaties voor het inrichten van een huis. Dit zou er ook voor zorgen dat de verwachtingen niet altijd realistisch zijn. Indien statushouders bijvoorbeeld een woning krijgen toegewezen in een andere gemeente, dan kan het bedrag anders zijn dan in de gemeente waar zij in het asielzoekerscentrum verbleven. Respondenten vertellen dat problemen – te weinig geld voor het inrichten van een huis – zich als het ware verplaatsen. Problemen stapelen zich op waarbij naast informele schulden ook formele schulden worden gemaakt.

“Het gaat hier niet alleen om de overtocht voor nieuwe Nederlanders, maar ook om hun bestaanszekerheid in de beginfase hier. Stel je voor, als je een jaar tot anderhalf jaar in een asielzoekerscentrum verblijft. En als je elke maand een tekort hebt dan tikt dat behoorlijk aan. In een jaar tijd kom je al gauw op €200 per maand, en voor je het weet, heb je een informele schuld van ongeveer €3.000 opgebouwd. Een andere situatie ontstaat zodra mensen het asielzoekerscentrum verlaten en een huis toegewezen krijgen. Ze moeten

dat huis inrichten, en vaak beginnen ze meteen met het aangaan van formele leningen. Vroeger was het zo dat de overheid geld gaf voor de inrichting, maar nu wordt dat vaak als lening verstrekt. En wat dan ineens ontstaat is een formele schuld naast een informele schuld... Wat we vaak zien, wat ik ook vaak zie, is dat mensen dit <informeel geld lenen> doen vanwege oorlogsstress. Ze willen geen financiële stress meer. Deze mensen willen niets met de overheid te maken hebben en als dat betekent dat ik € 5.000 voor mijn interieur informeel moet gaan lenen, dan ga ik dat doen... Binnen een tot drie maanden zie je al snel dat deze persoon formele schulden begint op te bouwen, zoals huurachterstanden of andere betaalachterstanden. Waarom? Omdat die informele schulden moeten worden ingelost. Hulpverleners worden ook boos en zeggen: “Wat ben je aan het doen? Je begint net met een nieuw leven, laten we het goed beginnen.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Ook leiden de strenge eisen voor het aanvragen van een bijzondere bijstand ertoe dat informele schulden in stand worden gehouden. Uit de deskresearch kwam ook naar voren dat de bijstandontvangers een risicogroep zijn, ze lopen het meeste risico op armoede.²⁰ Huurachterstanden kunnen bijvoorbeeld ontstaan omdat nieuwkomers informele schulden afbetalen met hun uitkering. Een respondent vertelt dat deze situatie niet altijd de schuld van de persoon in kwestie is, maar eerder een gevolg van de psychologische druk en de constante behoefte om te proberen deze schulden op te lossen. Het leidt vaak tot irrationele beslissingen en zorgt ervoor dat mensen langer afhankelijk blijven van een uitkering.

20 Risico op armoede bij huishoudens - Armoede en sociale uitsluiting 2023 | CBS.

“En het probleem is nog groter, want deze persoon heeft ook nog een uitkering. We zien dit ook bij nieuwe Nederlanders, en ik denk dat dit voor Syrische Nederlanders geldt, meer dan 50% begint in een lopende uitkering. Eigenlijk is dat veel meer dan we denken, maar ze zitten er niet vrijwillig in. Onze veronderstelling is dat dit niet het geval is, maar eerder een gevolg van een misverstand in het systeem. We hebben alles zo strak proberen te regelen, vaak vanuit een basis van wantrouwen, waardoor we deze mensen eigenlijk kunstmatig in de uitkering houden...”

(Nationaal Zakat Fonds)

Formele financiële instellingen zouden volgens respondenten terughoudend zijn om leningen te verstrekken aan mensen met een bijstands- of uitkeringssituatie.

“Er worden soms afwijzingsgronden benoemd als: ‘hier had je voor kunnen sparen’ en ook wij hebben weleens afwijzingen gezien, terwijl mensen soms echt in een zeer benarde situatie zitten/leven... Leefgeld bij schuldhulptrajecten of leefgeld in een AZC is soms extreem minimaal. Daar kom je tegenwoordig echt niet van rond, zeker als er ook nog kinderen zijn.”

(Nationaal Zakat Fonds)

4. Wat zijn de gevolgen van informele schulden?

De gevolgen van informele schulden zijn uiteenlopend en zijn te onderscheiden in de volgende dimensies:

- 4.1 Sociale relaties
- 4.2 Gezondheid en welzijn
- 4.3 Veiligheid
- 4.4 Criminaliteit
- 4.5 Participatie

4.1. Sociale relaties

De impact die informele schulden hebben op sociale relaties is enorm. Aangezien het bij informele schulden vaak om mondelinge afspraken gaat, leidt het regelmatig tot onduidelijkheid of misverstanden: “Was het geld nou geleend, of mag ik het houden?” Het kan leiden tot gespannen relaties, ruzies binnen de sociale kring en zelfs tot (huiselijk) geweld. De impact reikt verder dan alleen op het niveau van individuen. Een voorbeeld is een zus die geld leent bij haar zus, terwijl hun echtgenoten dit niet weten. Vervolgens kunnen de schulden niet worden terugbetaald en ontstaat een conflict tussen de zussen, tussen het echtpaar en tussen de zwagers. Zo raakt de hele familie erbij betrokken. Veelal leent men ook bij meerdere personen, waardoor veel partijen betrokken worden bij een conflict. Respect, schaamte en eer kunnen hier een

rol bij spelen. Informele schulden zijn soms aanleiding tot het verbreken van sociale relaties, isolatie en eenzaamheid. Men durft dan bijvoorbeeld niet meer naar de supermarkt of McDonalds uit angst om diegene tegen te komen.

“Ik heb wel eens een aantal gesprekken gehad van bijvoorbeeld een iemand die zei, dat vond ik zo fascinerend: ‘Ik heb daar bijvoorbeeld geld geleend van familie en ik schaam me gewoon om af en toe een keer een drankje te doen of een keer naar de McDonalds te gaan met mijn kind. Omdat ik dan denk dat zij denken hè? Naar de McDonalds kan je wel maar mijn geld terugbetalen niet?’ Ze voelen meer verantwoordelijkheid maar hun hele leven wordt erdoor belemmerd, omdat ze dus continu het gevoel hebben dat ze op eieren moeten lopen en dat is natuurlijk best wel een heel naar gevoel. Oh, er wordt over mijn schouders heen meegekeken met hoe ik mijn leven leid’. Dus je bent afhankelijk.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Informele schulden leiden niet alleen aan de kant van degene die geld heeft geleend tot spanningen en ongemakkelijke situaties, maar ook bij diegenen die geld uitlenen. Zij durven het geld soms niet terug te vragen want “iemand heeft het al moeilijk”. Hierdoor kunnen zij uiteindelijk ook zelf in de problemen komen of komen ze er bijvoorbeeld toe zelf geld te lenen bij andere familieleden.

“Het is echt een medaille met twee kanten. Dus het kan familiebanden versterken, omdat je daarmee aantoonst: ‘hè, wij zijn er voor elkaar en we supporten elkaar, no matter what, zeg maar’. Het kan mega versterkend zijn en het kan echt familiebanden kapot maken of vrienden relaties kan het kapot maken.”

(Nationaal Zakat Fonds)

4.2. Gezondheid en welzijn

Formele maar juist ook informele schulden hebben een grote invloed op de gezondheid en het welzijn van mensen. Informele schulden leiden tot zeer veel (chronische) stress; gezondheidsproblemen omvatten stress-gerelateerde aandoeningen zoals hoge bloeddruk en suikerziekte. Men ervaart psychologische en mentale druk.

Een cliënt van een respondent is bijvoorbeeld daardoor in het ziekenhuis terechtgekomen. Deze cliënt had door een gokverslaving een schuld opgebouwd, en hij had beloofd aan de schuldeisers dat er geld zou binnenkomen en dat hij de schuld zou afbetalen. Vervolgens kwamen de schuldeisers verhaal halen aan de deur van de cliënt. De cliënt voelde zoveel spanning en druk dat hij vervolgens in het ziekenhuis is beland met gezondheidsklachten.

Informele schulden verstoren het emotionele evenwicht van individuen, met gevolgen zoals depressie en suïcidale gedachten. Door informele schulden (en bijvoorbeeld de druk vanuit informele schuldeisers, zie ook 4.3) ontstaan gevoelens van spanning en druk om schulden af te lossen, wat kan leiden tot irrationele beslissingen. Sommige respondenten vertellen dat informele schulden ook ervoor zorgen dat drugsgebruik toeneemt.

Informele schulden brengen iemand in een zeer lastige en kwetsbare positie. Informele schulden krijgen een extra lading, waarbij het veelal ervaren wordt “als iets wat je bewust hebt gedaan”, als “falen” of als “hoe durf je geld te lenen bij anderen?”. Het leidt tot gezichtsverlies, lage eigenwaarde/waardigheid, schaamte en stigma. In het vorige hoofdstuk werd de schaamte en het taboe rondom informele schulden ook al beschreven. Informele schulden dwingen mensen soms tot het leiden van een dubbel leven, waarbij ze hun schulden verbergen en zich geïsoleerd voelen. Open zijn over formele schulden is al een stap, maar open zijn over het hebben van informele schulden wordt als nog intenser ervaren. Het heersende idee bij formele schulden is “*formele schulden overkomen je*”. Iemand kan het meer buiten zichzelf plaatsen, bijvoorbeeld als gevolg van de hoge energierekeningen. Maar in het geval van informele schulden heerst veel meer de opvatting van “ik heb schuld aan”, “*ik ben op iemand afgestapt*”. “*Informele schulden daar ben je zelf schuldig aan*”, “*intrinsiek voelt het zwaarder*”.

4.3. Veiligheid

Informele schulden kunnen leiden tot extrinsieke druk door (formele) en informele schuldeisers, wat leidt tot verdere stress maar ook tot onveilige situaties. Bewindvoerders en schuldhulpverleners krijgen regelmatig te maken met cliënten die last hebben van oneigenlijke druk, bedreigingen en agressie en geweld. Veel respondenten vertellen dat er een duistere informele incassopraktijk bestaat waarbij informele deurwaarders mensen onder druk zetten. Bewoners hebben dan koste wat het kost op dat moment geld nodig om af te betalen. Die spanning, druk en onmacht bij bewoners zien bewindvoerders en schuldhulpverleners vaak. In sommige situaties raken mensen ook gewond.

“We kennen ook casussen, waarin er ook daadwerkelijk sprake is geweest van bedreiging. Dat mensen letterlijk voor de deur komen staan als een soort, wij noemen dat informele deurwaarders, en hun geld terugeisen en ook op een vrij bedreigende manier. Ja, het kan dus ook zorgen voor hele onveilige situaties.”

(Nationaal Zakat Fonds)

“Ze worden soms echt achtervolgd door mensen die nu eindelijk hun geld willen hebben. Dus de druk is heel erg hoog. Dus het is een combinatie van druk, maar ook een soort ereschuld van ja, je moet natuurlijk wat je leent, dat moet je terugbetalen.”

(bewindvoerder)

4.4. Impact op participatie

De betrokkenheid van kinderen bij de financiële problemen van hun ouders is een zorgwekkend gevolg van informele schulden. Kinderen worden geconfronteerd met de druk van schulden en financiële onzekerheid, wat hun welzijn maar ook hun ontwikkeling kan beïnvloeden. Maar informele schulden kunnen ook leiden tot belemmeringen in de educatie van kinderen (en later mogelijk ook arbeidsdeelname en economische zelfstandigheid), omdat financiële middelen beperkt zijn en prioriteiten verschuiven. Zo vertelde een respondent dat informele schulden ervoor kunnen zorgen dat kinderen niet gaan studeren of een “goedkopere” opleiding gaan doen. Dit is uit angst om schulden te maken of uit angst dat de schulden niet terugbetaald kunnen worden. Niet alleen bij jongeren, maar bij iedereen die informele schulden niet kan terugbetalen, kan dit een grote impact hebben op hun leven.

“Het kan er voor zorgen dat mensen gaan groeien, omdat door die schulden, bij wijze van, dingen afbetaald kunnen worden en daarmee een mega last van die schouders afgehaald wordt. Maar het kan ook een extra last brengen en dus mensen eigenlijk niet kunnen doorgroeien en bijna eigenlijk laten stagneren in hun groei en hun groeiende ontwikkeling.”

(Nationaal Zakat Fonds)

Ook leiden informele schulden tot schaamte en isolatie, waardoor mensen zich terugtrekken uit familie-evenementen en het contact met anderen vermijden. Het hele proces kan leiden tot gevoelens van geestelijke armoede en het verlies van een gevoel van identiteit en verbondenheid. Informele schulden verminderen financiële en psychosociale zelfredzaamheid, waardoor mensen afhankelijk kunnen worden van externe hulp.

4.5. Informele arbeid en criminaliteit

Soms kunnen informele schulden ertoe leiden dat men gedwongen wordt de stap te zetten naar het informele circuit op de arbeidsmarkt. Sommigen gaan de prostitutie in of nemen zwart werk aan om aan hun financiële verplichtingen te voldoen, wat juridische consequenties kan hebben. Respondenten vertellen dat je namelijk de uitkering kan verliezen wanneer de gemeente achter het zwart werken komt. Mensen die een bijstandsuitkering van de gemeente ontvangen, hebben de verplichting om alle inkomsten te melden, zelfs als het om zwart verdiend geld gaat.

“Men zegt: ‘Ik zie geen andere optie. Als ik de gemeente vertel over mijn extra inkomen, zullen ze dit bedrag van mijn uitkering aftrekken, en daar zit niemand op te wachten.’ Vaak hebben deze mensen al te maken met schulden, waardoor ze zich min of meer gedwongen voelen om deze weg in te slaan. Toch is dit geen effectieve manier om schulden af te lossen; in feite zet het hen op gespannen voet met het systeem en de bijbehorende regels, wat hun leven aanzienlijk bemoeilijkt. Bovendien bestaat de angst dat de sociale zekerheid in de toekomst ingekort of zelfs volledig stopgezet zal worden, wat een aanzienlijke impact kan hebben op deze personen. Dit zorgt ervoor dat mensen het gevoel hebben dat ze hun problemen niet bij de gemeente kunnen aankaarten uit angst nog meer te verliezen dan ze al hebben.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Ook zijn er mensen die het criminele pad opgaan om hun informele schulden te kunnen aflossen. Naast de hoge drempels die mensen ervaren richting formele hulpverlening speelt hierbij ook een rol dat het niet mogelijk is om informele schulden mee te laten nemen in een schuldregeling. Er zijn geen hulpvormen die passen bij de hulpbehoeften. En er is geen perspectief. Mensen die het criminele pad op gaan, komen uiteindelijk verder in de problemen. Bijvoorbeeld wanneer jongeren ervoor kiezen om pakketjes weg te brengen (om bijvoorbeeld voor hun ouders te zorgen) en dit mislukt. Dan hebben ze naast informele schulden van zichzelf (en/of hun ouders) ook nog informele schulden bij hun criminele opdrachtgever. Respondenten geven aan dat jongeren het gevoel hebben dat het oplossen van schuldenproblematiek hun verantwoordelijkheid is. Jongeren werken keihard om schulden te voorkomen, te beperken en om familierelaties intact te houden. Dit zijn vooral jongens, omdat zij zich verantwoordelijk voelen, bijvoorbeeld als de vader het gezin heeft verlaten. Dit verantwoordelijkheidsgevoel kan leiden tot criminaliteit, zeker in de grote steden. Ter illustratie, een

vrouw kreeg na een recente echtscheiding te maken met informele schulden. Ondanks haar werk als hulpverlener en haar ervaring met het hulpverleningssysteem, kwam op een gegeven moment haar vijftienjarige zoon haar toe en zei: “Ma, ik hou zoveel van jou. Ik ga ervoor zorgen dat we volgende week geen schulden meer hebben.” Vervolgens brak hij in bij de burens en gaf het gestolen geld van € 2.000, met € 1.800 aan schade, aan zijn moeder. De vrouw, ondanks haar bekendheid met het hulpverleningssysteem, stond voor de keuze om het incident stil te houden of actief op zoek te gaan naar een oplossing. Ze koos voor het laatste en meldde de inbraak bij de burens, waarbij ze de mogelijke juridische gevolgen voor haar zoon begreep. Om de schade van € 1.800 snel af te lossen, maakte de vrouw opnieuw informele schulden.

Escalatie van problemen (niet alleen financieel)

Bovengenoemde dimensies zijn niet los van elkaar te zien, maar hangen met elkaar samen. Informele schulden hebben een escalerende werking waarbij meerdere problemen elkaar versterken en in stand houden. Veelal is er sprake van een vicieuze cirkel. Bijvoorbeeld als men van iemand geld leent en het geld niet terug kan betalen. Dan gaat diegene vervolgens weer geld lenen van iemand anders. Zo ontstaat een vicieuze cirkel. Men staat soms voor een dilemma: of de informele schuld terugbetalen en de kinderen geen lunch of ontbijt mee naar school kunnen geven of niet terugbetalen en de druk van de schuldeiser neemt toe.

“Wat we ook weleens zien bij het terugbetalen van een informele schuld is dat mensen moeten kiezen tussen twee kwaden. Dus of het betalen van een informele schuld, maar dat betekent dat ze hun kinderen niet kunnen voorzien van ontbijt of een lunch mee naar school. Dus dat mensen, ondanks dat ze een tijdelijke financiële boost hebben gehad, toch niet echt verbetering zien in hun financiële situatie waardoor ze op den duur in een vicieuze cirkel belanden. En daarbij nog een extra schuld hebben waar ze eigenlijk bij geen enkele instantie mee terecht kunnen. En daardoor moeten kiezen tussen hele schrijnende gevallen, waarbij ze moeten kiezen van of ik voed mijn kind en ik kleed mijn kind of ik betaal diegene terug. Maar diegene voert dan een bepaalde druk uit en wil zijn geld terug hebben. De mensen weten vaak niet waar ze zich moeten wenden. Bij welke instantie.”

(hulpverlener zelforganisatie)

Problemen stapelen op. Informele schulden kunnen niet alleen de financiële situatie verslechteren, de escalatie is veel breder. Het kan gaan om langdurige maatschappelijke kosten zoals langdurige werkloosheid, gedragsproblemen en langetermijneffecten op de mentale en fysieke gezondheid, maar ook om de overdracht van generatie op generatie. In sommige gevallen kan het wantrouwen van mensen in formele instanties worden versterkt. In het vorige hoofdstuk kwam bijvoorbeeld ter sprake dat indien ze uiteindelijk hulp zoeken bij hun geëscaleerde informele schulden, er onbegrip kan ontstaan omdat ze hetzelfde behandeld worden als de rest. Kortom, informele schulden raakt bestaanszekerheid in de brede zin.²¹

21 VNG (2023). Essay Bestaanszekerheid als belofte naar een lokale agenda bestaanszekerheid: <https://vng.nl/sites/default/files/2023-03/bestaanszekerheid-als-belofte-essay-vng-20230329.pdf>.

5. Conclusie en aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste conclusies besproken. Vervolgens presenteren we onze aanbevelingen.

5.1. Belangrijkste conclusies

Dit onderzoek is te kwalificeren als ‘verkenkend van aard’ en daarom zijn de resultaten niet te generaliseren naar de gehele groep Nederlandse moslims. Het is van belang om aandacht te hebben voor de diversiteit van Nederlandse moslims. We hebben al verschillende groepen de revue laten passeren, waaronder statushouders en vluchtelingen. Daarnaast is een deel van de groep Nederlandse moslims oververtegenwoordigd in de armoedecijfers, maar een deel is (zeer) vermogend.²² De wereld van informele schulden is een blinde vlek. Met deze eerste verkenning naar informele schulden bij de Nederlandse moslimgemeenschap is een eerste stap gezet om vanuit de praktijk een blik te werpen op dit belangrijke thema. Deze verkenning is gericht op het verhelderen van de wereld van informele schulden: de ervaringen van zowel hulpbehoevenden als hulpaanbieders, de uiteenlopende redenen en de verstreckende gevolgen die hiermee gepaard gaan.

Informele schulden kunnen iedereen overkomen

Informele schulden zijn een complex fenomeen dat verschillende gemeenschappen treft. Het beperkt zich niet alleen tot de Nederlandse moslimgemeenschap, maar kan iedereen overkomen. In deze verkenning wordt specifiek ingegaan op culturele elementen binnen de Nederlandse moslimgemeenschap die een rol spelen bij informele schulden (zoals geen rente, hechte familielaties en de gemeenschapszin waarbinnen men elkaar helpt). Tegelijkertijd komen elementen naar voren die breder spelen dan alleen bij deze doelgroep (zoals geld lenen bij familie omdat je te weinig geld hebt).

Medaille met twee kanten

Informele schulden (binnen de Nederlandse moslimgemeenschap) zijn allereerst een uiting van elkaar willen helpen en de positieve gemeenschapswaarden die daaraan ten grondslag liggen. Het symboliseert de kracht van de gemeenschap en is een antwoord op de norm die het participatiebeleid stelt. De wereld van informele schulden heeft echter ook een belangrijke schaduwzijde.

Informele schulden groeiend probleem maar onzichtbaar

Er is niet of nauwelijks onderzoek beschikbaar over informele schulden. Het is nog onduidelijk wat de aard en omvang van informele schulden zijn, laat

22 Half februari 2024 verschijnt de publicatie “Potentie Zakat in Nederland” van het Nationaal Zakat Fonds waarin meer zicht hierop wordt gegeven.

staan wat de ervaringen, impact en problemen zijn die informele schulden met zich meebrengen. Dit verkennende onderzoek is daarmee een eerste stap om de wereld van informele schulden te belichten. De signalen en verhalen uit de praktijk laten zien dat informele schulden een groeiend probleem zijn waar nog geen oplossingsrichtingen of handelingsperspectieven voor zijn. Hoe groot het probleem daadwerkelijk is, is nog onbekend. We weten uit onderzoek naar formele schulden dat de cijfers nog maar het topje van de ijsberg zijn. Veel formele schulden blijven onder de radar. Dit geldt in nog grotere mate voor informele schulden.

Taboe rondom informele schulden

De schaamte en het taboe over informele schulden en de problemen die daarmee gepaard gaan, is groot. Ook de impact die informele schulden op mensen kan hebben is enorm. Dat maakt het des te belangrijker om informele schulden boven de radar te krijgen, mensen te begeleiden en te empoweren om hulp te zoeken bij hun informele schulden.

De veelzijdigheid van (de groep met) informele schulden

Informele schulden komen niet alleen binnen de Nederlandse moslimgemeenschap voor. Het kan iedereen overkomen. Binnen de Nederlandse moslimgemeenschap is de groep met informele schulden ook heel divers: vluchtelingen, statushouders, alleenstaande ouderen, (alleenstaande) moeders met jonge kinderen, jongeren, mensen met psychische problemen, gezinnen met verslavingsproblemen en uitkeringsgerechtigden. De redenen waarom Nederlandse moslims informele schulden hebben, zijn eveneens uiteenlopend. Allereerst spelen culturele elementen een rol, zoals de heersende gemeenschapswaarden en het feit dat Nederlandse moslims geen geld lenen met rente. Te denken valt bijvoorbeeld aan een hypotheek, het openen van een reke-

ning bij een bank of het afbetalen van schulden middels een saneringskrediet. Andere redenen voor het aangaan van informele schulden zijn bijvoorbeeld het lenen van geld voor diverse vaste lasten waaronder een energierekening of huurkosten, een opleiding, een bruiloft of verslaving. In sommige gevallen zijn mensen ‘gedwongen’ om informele schulden te maken omdat de nood erg hoog is.

Informele schulden raken bestaanszekerheid in brede zin

Informele schulden hebben een nauwe relatie met (het ontbreken van) bestaanszekerheid. Het is voor een grote groep een kwestie van overleven als zij deze schulden maken, bijvoorbeeld voor mensen waarbij het bestaansminimum ontoereikend is. Schrijnende situaties zoals huisuitzettingen kunnen aanleiding zijn om formeel geld te lenen.

Diepe impact informele schulden

De gevolgen die informele schulden op mensen hebben, zijn aanzienlijk. De verhalen laten zien dat informele schulden veel impact hebben op het zelfbeeld, de eigenwaarde en waardigheid van individuen. Daarmee krijgt het principe van ‘eigen schuld, dikke bult’ bij informele schulden een nog diepere lading. Sommige mensen leiden een dubbel leven. Waar het voor mensen al een hele stap is om hulp te zoeken als ze formele schulden hebben, is dit nog sterker het geval bij informele schulden. Het praten over informele schulden is nog een brug verder dan openlijk uitkomen voor je formele schulden. Formele schulden overkomen je, bijvoorbeeld omdat je de energierekening niet kan betalen. Maar informele schulden maak je zelf, ‘je bent zelf naar iemand toegestapt’. De gevolgen van informele schulden blijven niet alleen beperkt tot het individu, maar kunnen ook impact hebben op de familie of gehele gemeenschap. De impact van informele schulden is immens, zeker ook waar informele deurwaarders zich schuldig maken aan onhebbelijke praktijken, en mensen

intimideren en bedreigen. Mensen met schulden worden dan onder druk gezet en zien vaak geen uitweg meer.

Informele schulden onderdeel van complexe problematiek

Het vraagstuk van informele schulden raakt ook belangrijke andere vraagstukken, zoals die van gezondheid (informele schulden zorgen voor zeer veel stress), huisvesting (mensen maken bijvoorbeeld informele schulden om een huisuitzetting te voorkomen of om een huis fatsoenlijk in te kunnen richten), veiligheid (de druk en bedreigingen door informele schuldeisers of spanningen binnen families), informele arbeid of criminaliteit (mensen gaan bijvoorbeeld de prostitutie in om informele schulden te kunnen betalen) en participatie (belemmering arbeidsdeelname of onderwijskansen).

Formele en informele schulden zijn zeer nauw met elkaar verbonden

Er is een nauwe relatie tussen informele en formele schulden. Uit de verhalen komt naar voren dat informele schulden zowel oorzaak als gevolg kunnen zijn van formele schulden. Veelal is sprake van een vicieuze cirkel waarbij informele schulden formele schulden veroorzaken en in stand houden en vice versa. Daarnaast blijkt ook dat mensen liever informele schulden maken dan formele schulden. De verwevenheid tussen informele en formele schulden maakt problematische schuldsituaties nog complexer.

Hoge drempels tot formele (schuld)hulpverleningsinstanties

Opvallend is dat de hoge drempels die (de toegang) tot formele (schuld)hulpinstanties in de weg staan - waaronder het gebrek aan vertrouwen - een drijvende kracht zijn voor het aangaan en in stand houden van informele schulden. Dit geldt niet alleen voor de Nederlandse moslimgemeenschap, maar speelt ook bij mensen met andere achtergronden die in armoede leven. Gevoelens

van schaamte en wantrouwen – mede ook als gevolg van bijvoorbeeld de Toeslagenaffaire – spelen een rol. Daarnaast vormt een gebrek aan aansluiting bij de leefwereld en begrip voor wat leeft binnen de gemeenschap rondom (in) formele schulden (cultuursensitieve aanpak) een drempel.

Samenwerking tussen formele en informele instanties

Zelforganisaties kunnen een belangrijke schakel vormen, maar ervaren momenteel nog een gebrekkige samenwerking waarbij gelijkwaardigheid niet centraal staat. Een gebrek aan erkenning en samenwerking vanuit formele instanties aan informele netwerken vormt eveneens een bedreiging voor een effectieve samenwerking. Er is onder zelforganisaties sterke behoefte aan het verbeteren van de samenwerking met formele instanties.

Informele schulden vergen (structurele) oplossingen en handelingsperspectieven

Het huidige systeem is nog niet ingericht om informele schulden in goede banen te leiden en problematische informele schulden aan te pakken. Informele schulden zijn veelal mondelinge afspraken, en dit kan tot veel onduidelijkheid leiden. Bovendien passen informele schulden alleen in een schuldregeling als ze formeel zijn vastgelegd, bijvoorbeeld via een notariële akte bij een notaris. In schuldtrajecten wordt doorgaans ingezet op formele schulden. Er is gewoonlijk geen aandacht voor de rol en impact die informele schulden kunnen hebben. Bij hulpverleners is nog nergens aandacht voor wat informele schulden inhouden en hoe hiermee om te gaan. Op dit moment ontbreken concrete oplossingsrichtingen en passende hulpvormen om ondersteuning te bieden bij informele schulden, terwijl informele schulden zeer problematisch kunnen zijn.

5.2. Aanbevelingen

In deze paragraaf komen concrete aanbevelingen aan bod waarmee ministeries, gemeenten en hun stakeholders – zoals zelforganisaties, formele (schuld)hulpinstanties, vrijwilligers, beleidsmakers en professionals – met het vraagstuk van informele schulden aan de slag kunnen. Het is van belang hierbij recht te doen aan de twee kanten van de medaille: informele schulden én problematische informele schulden. De onderstaande zes aanbevelingen zijn gebaseerd op onze empirische bevindingen. Aan bewoners en zelforganisaties is gevraagd aan welke oplossingsrichtingen zij denken. Deze oplossingsrichtingen zijn vervolgens – tijdens de twee focusgroepen met de praktijk (zelforganisaties) en organisaties waaronder o.a. de NVVK, Divosa, Nibud, Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders, Alliantie Vrijwillige Schuldhelp, VluchtelingenWerk en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten geconcretiseerd en aangevuld.

Deze verkenning laat zien dat – ondanks dat er specifieke culturele elementen een rol spelen bij informele schulden onder Nederlandse moslims – de thematiek van informele schulden op een brede groep Nederlanders betrekking heeft. (Een deel van) de aanbevelingen die hieronder aan bod komen, zijn breder toepasbaar.

- 1. Zet in op kennisvermeerdering, bewustwording en educatie voor inwoners én professionals, vrijwilligers en andere hulpverleners.**
- 2. Maak informele schulden onderdeel van het thema bestaanszekerheid.**
- 3. Maak ruimte voor een cultuursensitieve aanpak.**
- 4. Verbeter de toegang tot formele (schuld)hulpinstanties.**
- 5. Versterk de samenwerking tussen formele en informele (schuld)hulpinstanties.**
- 6. Bied ondersteuning bij informele schulden.**

7. Investeer in diepgaand kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar informele schulden onder de brede bevolking.

Aanbeveling 1 - Zet in op kennisvermeerdering, bewustwording en educatie voor inwoners én professionals, vrijwilligers en andere hulpverleners

De wereld van informele schulden is nog een blinde vlek, zowel voor de doelgroep zelf als professionals, vrijwilligers en allerlei andere hulpverleners.

Bewoners:

Het is van belang om voorlichting te geven over hoe de wereld van informele schulden eruit ziet, wie informele schulden maken, waar het vandaan komt en wat de oorzaken en gevolgen zijn. Een belangrijke rol is hier weggelegd voor preventie, maar ook voor het doorbreken van schaamte. Belangrijk is om ook aandacht te hebben voor gedrag, bijvoorbeeld voor het belang van het maken van heldere afspraken en het afstemmen van verwachtingen. Te denken valt aan de volgende praktische manieren:

- Bied voorlichting over informele schulden, bijvoorbeeld in buurthuizen, moskeeën of vrouwenavonden waarbij de gemeenschap zelf betrokken wordt. Sluit hierbij aan bij bestaande voorlichtings-bijeenkomsten, bijvoorbeeld die van Stichting Ocan, Inspraakorgaan Turken in Nederland en Alliantie Vrijwillige Schuldhelp.
- Maak een campagne over informele schulden, bijvoorbeeld om aan te geven dat het belangrijk is om heldere afspraken te maken.²³

23 Er is bijvoorbeeld een campagne over begrafenissen waarin mensen worden voorgelicht om zich te verzekeren.

- Benut de kracht van rolmodellen/sleutelfiguren zoals energiecoaches (die achter de voordeur komen), imams (die de gemeenschap goed kennen) of jongerenwerkers die contact hebben met jongeren. Laat ze informele schulden bespreekbaar maken.
- Integreer het thema informele schulden in bestaande lesprogramma's (zoals Eurowijzer, MoneyStart, MoneyWays), cursussen (zoals Omgaan met Geld) of tools (zoals de Geldplannen van het Nibud, bijvoorbeeld het Geldplan voor statushouders).²⁴

Professionals, vrijwilligers en allerlei andere hulpverleners:

Daarnaast is het zinvol om professionals, vrijwilligers en andere hulpverleners informatie te geven over welke rol informele schulden spelen binnen bepaalde gemeenschappen (in dit geval Nederlandse moslims maar ook breder bij allerlei bewoners). Bijvoorbeeld over hoe de wereld van informele schulden eruitziet, wie informele schulden maken, wat de achtergronden zijn en wat de oorzaken en gevolgen zijn. Het is belangrijk dat professionals en vrijwilligers weten dat niet alle schulden formeel zijn vastgelegd en via een schuldregeling afgelost worden. Naast bewustwording is het belangrijk om uitvoerders handelingsperspectieven te bieden om het vraagstuk van informele schulden bespreekbaar te maken. Voorbeelden van oplossingen zijn:

- Bied trainingen/cursussen aan professionals, vrijwilligers en andere hulpverleners over hoe informele schulden bespreekbaar gemaakt kunnen worden (deskundigheidsbevordering). Sluit hierbij aan bij organisaties die al trainingen en cursussen aanbieden zoals de Alliantie Vrijwillige Schuldhulp en NVVK. Samen met Divosa, NVVK en de VNG wordt begin 2024 in het kader

van vroegsignalering een bijeenkomst over dit verkennende onderzoek en het vraagstuk van informele schulden georganiseerd.

- Ontwikkel concrete tools waar professionals, vrijwilligers en andere hulpverleners op een praktische en laagdrempelige manier mee aan de slag kunnen. Denk bijvoorbeeld aan infographics, handreikingen of gesprekswijzers over informele schulden en hoe deze bespreekbaar te maken. Een laagdrempelige mogelijkheid is om op basis van dit rapport een factsheet of infographic te maken voor bijvoorbeeld gemeenten, ministeries en maatschappelijke organisaties.
- Laat gemeenten en maatschappelijke instanties een actieve rol innemen om informele schulden te signaleren en om verdere escalatie te voorkomen. Bijvoorbeeld als onderdeel van vroegsignalering²⁵, bijvoorbeeld bij de huisbezoeken waar men achter de voordeur komt. Zoek daarbij verbinding met bestaande werkwijzen zoals Vroeg Eropaf (huisbezoeken via vroegsignalering) en andere outreachende aanpakken.

Aanbeveling 2 - Maak informele schulden onderdeel van het thema bestaanszekerheid in brede zin

Informele schulden zijn nog een onderbelicht vraagstuk. Armoede en schulden (ofwel bestaanszekerheid) duurzaam aanpakken is een belangrijk speerpunt van onze samenleving. Indien puur gefocust wordt op het oplossen van formele schulden, wordt de plank misgeslagen, omdat informele schulden en formele schulden zo onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Formele en informele schulden volgen elkaar op én houden elkaar in stand. De thematiek van infor-

²⁴ <https://www.nibud.nl/tools/geldplan-statushouders/>

²⁵ In de recent verschenen Tweede voortgangsrapportage Aanpak Geldzorgen, armoede en schulden wordt vermeld dat de overheid de komende jaren veel inzet op vroegsignalering: 'Gemeenten hebben voor bijzondere bijstand en vroegsignalering in 2022 35 miljoen euro en in 2023 50 miljoen euro aan extra middelen ontvangen. Ook in 2024 ontvangen gemeenten 50 miljoen euro extra'. ([file \(overheid.nl\)](#); p. 26).

mele schulden raakt daarmee de bestaanszekerheid. Belangrijk is dat informele schulden hierin een centrale plek krijgen, evenals andere urgente vraagstukken, zoals die van veiligheid en criminaliteit, die daarmee in verband staan. Mogelijke oplossingsrichtingen zijn:

- Neem als overheid een actieve rol in om het brede thema van informele schulden (niet alleen bij Nederlandse moslims) op de politieke en maatschappelijke agenda te zetten. Organiseer bijvoorbeeld workshops of sessies over informele schulden voor beleidsmakers, gemeenten en ministeries: bijvoorbeeld op een congres van Divosa, NVVK, Nibud of het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Stimuleer gemeenten om een actieve rol in te nemen bij het signaleren van informele schulden, bijvoorbeeld als onderdeel van vroegsignalering.
- Ga met formele en informele instanties om de tafel om te inventariseren welke mogelijkheden er zijn om structurele maar juist ook praktische oplossingen te vinden (bijvoorbeeld informele schulden opnemen als onderdeel van een schuldregeling of vrij besteedbaar geld, zie aanbeveling 6).
- Besteed specifieke aandacht aan triggers uit het systeem die informele schulden in de hand kunnen werken, bijvoorbeeld het inrichtingskrediet.
- Zoek voor effectieve oplossingen aansluiting bij bestaande (bredere) aanpakken en programma's, zoals Preventie met Gezag, Landelijk Programma Ondermijning, Preventie van Schulden, Basisdienstverlening en Vroegsignalering.

Aanbeveling 3 - Maak ruimte voor een cultuursensitieve aanpak

Voor uitvoerders is het belangrijk dat zij bij de ondersteuning aan mensen met geldzorgen en/of schulden aansluiting zoeken bij de leefwereld. Heel concreet betekent dit dat bijvoorbeeld een schuldhulpverlener die tijdens een gesprek met een cliënt hoort dat er naast formele schulden ook hoge informele schulden zijn, begrijpt dat dit samen kan hangen met gemeenschapswaarden. Dat het willen terugbetalen van geld aan diens oom op dat moment het belangrijkste is. Maar ook dat het überhaupt open zijn over het hebben van formele schulden al een hele grote stap is voor iemand. Daarnaast is het noodzakelijk om oog te hebben voor de culturele en financiële achtergronden die een rol spelen bij of rondom informele leningen/schulden, zoals de betekenis van het aangaan van leningen en saneringskredieten binnen een bepaalde gemeenschap. Begrip voor de culturele normen en waarden is essentieel. Het vraagstuk informele schulden vraagt daarmee een zekere cultuuromslag bij uitvoerders.²⁶ Concrete manieren zijn:

- Investeer in het mogelijk maken van een cultuursensitieve aanpak van geldzorgen, armoede en schulden waarin een centrale plek is voor het vraagstuk van informele schulden. Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid inventariseert momenteel de mogelijkheid om een Leernetwerk op te starten rondom cultuur- en gendersensitief werken bij de aanpak van geldzorgen, armoede en schulden. Gezien de bevindingen en aanbevelingen in dit rapport zien we dit als een kansrijke ontwikkeling.

26 Enigszins vergelijkbaar met de ontwikkeling die gaande is binnen de incassowereld. Sociale incasso bij gerechtsdeurwaarders was jaren geleden namelijk een no-go en langzamerhand is sociale incasso zo doorgedrongen binnen het domein van schulden en incasso (Odekerken (2017). Het incasseren van ongenoegen, Boom Juridisch: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjcg7asklQDAxUU9rsIHQKODlcQFnoECBMQAQ&url=https%3A%2F%2Fdspace.library.uu.nl%2Fbitstream%2Fhandle%2F1874%2F356999%2FOdekerken.pdf%3Fsequence%3D1%26isAllowed%3Dy&usg=AOvVaw0yh5-MYWye19rYfNO8v3Mt&opi=89978449>)

- Belangrijk is om een cultuursensitieve aanpak onderdeel te laten worden van de reguliere dienstverlening.²⁷
- Integreer een cultuursensitieve aanpak in het huidige plan voor de Basisdienstverlening schuldhulpverlening.²⁸

Aanbeveling 4 - Verbeter de toegang tot formele (schuld)hulpinstanties

Deze vierde aanbeveling hangt nauw samen met de vorige. Er is bekendheid nodig met de drempels die het zoeken en vinden van formele hulp in de weg kunnen zitten. Het is belangrijk aandacht te besteden aan verbeteren van de toegang tot formele (schuld)hulpverlening. De drempels die Nederlandse moslims – maar ook allerlei andere mensen met een migratieachtergrond én bovenal alle mensen die in armoede leven of schulden hebben – ervaren, zijn hoog. Het aantal dat de weg vindt naar hulp is nog altijd beperkt.²⁹ Formele schulden, die veelal verstrengeld zijn met informele schulden, kunnen daarmee niet effectief worden aangepakt. Het is belangrijk om meer in te zetten op hoe die drempels kunnen worden verlaagd en wat daarvoor nodig is. Concrete oplossingen waaraan gedacht kan worden zijn:

- Breng in kaart wat de behoeften van Nederlandse moslims en andere mensen met een migratieachtergrond zijn zodat de routes richting hulp beter aansluiten op hun leefwereld en mogelijkheden. Bijvoorbeeld door praktijkgericht onderzoek waarbij de doelgroep centraal staat. Inventariseer

de wat de mogelijkheden voor de volgende concrete maatregelen zijn: het oprichten van een halal bank en het mogelijk maken van renteloze saneringskredieten of sociale leningen om te voorkomen dat mensen zich enkel focussen op het informele circuit.

- Stimuleer maatwerk in de dienstverlening met aandacht voor diverse achtergronden. Daarbij hoort ook dat er niet alleen gekeken wordt naar iemands financiële situatie maar ook naar iemands hulpvraag.
- Investeer in digitale vaardigheden en draag zorg voor eenvoudige routes richting hulp. Houd bijvoorbeeld informatie zo simpel en overzichtelijk mogelijk en vervang tekst door visualisaties.³⁰

Aanbeveling 5 - Versterk de samenwerking tussen formele en informele (schuld)hulpinstanties

Organisaties die informele (schuld)hulpverlening verlenen, hebben een veel beter bereik onder mensen met schulden. Vanuit deze organisaties is een duidelijke behoefte aan een effectieve en gelijkwaardige samenwerking met formele (schuld)hulpverlening. Deze samenwerking staat nog in de kinderschoenen en verdient versterkt te worden. Concrete oplossingen hiervoor zijn:

- Bundel de krachten om inwoners beter te ondersteunen en organiseer structurele momenten om met elkaar in gesprek te gaan.

27 Vanuit KIS portaal wordt momenteel gewerkt aan een voorstel om de toegang tot schuldhulpverlening voor inwoners met een migratieachtergrond te verbeteren, waarbij gekeken wordt naar wat de werkzame elementen zijn voor een cultuursensitieve aanpak als onderdeel van de reguliere dienstverlening.

28 'Het ministerie van SZW heeft samen met de VNG, NVVK en Divosa gewerkt aan een verbeterplan om de kwaliteit van schuldhulpverlening per gemeente te waarborgen en de uniformiteit tussen gemeenten te vergroten. Dit verbeterplan bestaat uit de basisdienstverlening voor schuldhulpverlening. Het doel van de basisdienstverlening om het bereik van en de kwaliteit van de schuldhulpverlening verbeteren, waaronder het aantal schuldregelingen te vergroten. En om de verschillen tussen gemeenten te verkleinen' (Kamerbrief over basisdienstverlening voor schuldhulpverlening, november 2023. ([file \(overheid.nl\)](#))).

29 Rapport Commissie Sociaal Minimum: Een zeker bestaan - Naar een toekomstbestendig stelsel van het sociaal minimum ([overheid.nl](#)).

30 In dit rapport staan meer praktische voorbeelden over hoe inwoners met een migratieachtergrond beter kunnen worden betrokken (weliswaar over een ander thema, maar de principes komen op hetzelfde neer): [naar-een-inclusieve-energietransitie_0.pdf \(kis.nl\)](#).

- Betrek als formele organisatie informele organisaties actief bij beleidsvorming en oplossingen voor (informele) schulden. Onderdeel daarvan is: maak een duidelijk kader voor de samenwerking waarbij informele (schuld)hulpinstanties zijn ingebed in bestaande formele structuren.³¹
- Stimuleer laagdrempelige samenwerking tussen zelforganisaties, sleutelfiguren en meer formele hulpinstanties. Het Nationaal Zakat Fonds heeft een ruim netwerk en kan hierbij een bemiddelende rol spelen.

Aanbeveling 6 - Bied ondersteuning bij informele schulden

Informele leningen en daarmee informele schulden zijn diep ingebed in de Nederlandse moslimgemeenschap. Het is een uiting van elkaar helpen en er voor elkaar zijn. Aangezien informele leningen onderdeel zijn van gewoonten en gebruiken is het van belang om mensen te begeleiden bij hun informele schulden. Een laagdrempelige oplossing is om het omgaan met informele schulden in goede banen te leiden, zowel aan de kant van inwoners zelf als aan de kant van professionals (zoals bewindvoerders of schuldhulpverleners). Praktische manieren waarop dit zou kunnen zijn bijvoorbeeld:

- Wijs inwoners op het belang van duidelijke afspraken en het vastleggen ervan: welk bedrag is geleend, bij wie en onder welke voorwaarden. Dit kan bijvoorbeeld in het COA, tijdens een intakegesprek of tijdens de inburgering (in de trainingen en groepslessen bijvoorbeeld).
- Maak voor professionals een praktische tool om informele schulden ook mee te kunnen nemen. Hiervoor kan bijvoorbeeld gebruik worden gemaakt van het formulier van het Nibud: Geld lenen en waar je op moet letten |

Nibud (zie het formulier in bijlage 4). Het zou mooi zijn om dit formulier zo veel mogelijk aan te laten sluiten op specifieke doelgroepen, waaronder de Nederlandse moslimgemeenschap.

- Zoek naar creatieve en praktische oplossing om informele schulden ook mee te kunnen nemen in een schuldentrajact. Denk bijvoorbeeld aan een hulpverleningsorganisatie die van de gemeente – als onderdeel van de subsidie – vrij besteedbaar geld krijgt zodat men ook kan inspelen op problematieken die op dit moment nog niet gevat zijn in processen, zoals informele schulden (zie 3.4). Te beginnen valt bijvoorbeeld met het inventariseren bij gemeenten en instanties wat zij zoal doen met informele schulden en het ophalen van goede voorbeelden.³²
- Fondsen moeten oog hebben voor onzichtbare en niet tastbare schulden zoals informele schulden, omdat ze zo onlosmakelijk zijn verbonden met formele schulden.

Aanbeveling 7 - Investeer in diepgaand kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar informele schulden onder alle doelgroepen

Deze verkenning is gebaseerd op een kwalitatief onderzoek met de bedoeling om iedere beleving van elke respondent mee te nemen. Hierdoor is het echter niet mogelijk om ook kwantificerende uitspraken te doen, bijvoorbeeld over de mate waarin informele schulden voorkomen in het algemeen en bij afzonderlijke groepen, of hoe hoog de informele schulden zijn. Daarom is het van belang om ook aanvullend kwantitatief onderzoek te doen.

31 In de tweede Voortgangsrapportage Aanpak Geldzorgen, armoede en schulden staat als volgt vermeld: Met subsidie van SZW ondersteunt VNG vanuit het programma Verbinden Schuldendomein gemeenten bij de samenwerking tussen gemeenten en de informele infrastructuur waaronder vrijwilligers(organisaties).’ (<https://open.overheid.nl/documenten/f25526c5-74de-410c-a8c5-b0d5ffc56c6b/file>).

32 In het kader van dit onderzoek en de beperkte reikwijdte ervan is dit slechts op een kleinschalige manier gebeurd.

Informele schulden beperken zich niet tot de Nederlandse moslimgemeenschap. Gezien het aandeel dat informele schulden heeft in de complexe formele schuldenproblematiek, is het nodig om meer grip te krijgen op de gehele wereld van informele schulden onder alle doelgroepen. Deze verkenning is een eerste aanzet om informele schulden op de kaart te zetten en een opstap naar meer diepgaand onderzoek. Net als het verkrijgen van meer inzicht in de wereld van formele schulden³³ een lange weg vereist, geldt dit nu ook zeker voor de wereld van informele schulden.

Het is van belang om meer onderzoek te verrichten:

- Verricht kwantitatief onderzoek om de aard en omvang van informele schulden in kaart te brengen. Hoeveel mensen hebben informele schulden? Hoe hoog zijn deze informele schulden? Hebben deze mensen ook formele schulden? Wat zijn hun achtergronden? En hoe verhouden die informele en formele schulden zich tot elkaar?
- Verricht kwalitatief onderzoek om meer zicht te krijgen op de belevingen en daarmee ook mogelijke oplossingsrichtingen. Waarom hebben mensen informele schulden? Wat zijn de gevolgen van informele schulden? Wat zijn hun steunbehoeften?

33 En nog zijn de cijfers over de formele schulden (geregistreeerde) nog maar het topje van de ijsberg.

Bijlage 1 Deskresearch

Informele schulden zijn nog een onderbelicht vraagstuk. Dit is ook terug te zien in de literatuur: deze is vooral gericht op formele schulden. Informele schulden komen alleen af en toe ter sprake. Aangezien er nauwelijks literatuur is over informele schulden, besteedt deze deskresearch - in de context van deze verkenning - achtereenvolgens aandacht aan informele schulden, de armoedeproblematiek binnen de moslimgemeenschap, voordelen van informele schulden, nadelen van informele schulden en belemmeringen.

Informele schulden

In de inleiding werd al kort een omschrijving gegeven van wat informele schulden zijn. Hierin staat dat informele schulden betaalachterstanden op leningen zijn die worden gedaan bij mensen in het eigen sociale netwerk, denk aan familie, vrienden of kennissen.³⁴ Bij informele leningen gaat het om geld dat door familie en vrienden wordt uitgeleend aan hun dierbaren (in nood).³⁵ Formele schulden zijn betalingsachterstanden op leningen bij officiële instanties en organisaties.

Er is nauwelijks literatuur over informele schulden. Heel af en toe worden informele schulden zijdelings benoemd in rapporten die gaan over formele schulden.

Maar er is nauwelijks iets bekend over de aard, omvang en verschijningsvorm. Uit het rapport 'Rondkomen en betalingsproblemen' van het Nibud uit 2022 blijkt dat meer mensen geld lenen bij vrienden of familie (9%). Hierin staat dat de voorkomende schulden een lening bij een bank of financieringsmaatschappij (12 procent), een lening bij familie, kennissen of vrienden (9 procent) en roodstand op de betaalrekening (8 procent) zijn. Opvallend is de stijging van het aandeel mensen dat leent bij familie of vrienden, dit was in 2018 nog 6 procent. De meeste mensen gebruiken spaargeld om achterstanden op te lossen, maar we zien dat mensen hiervoor ook lenen bij familie of vrienden. Zo'n 20 procent van de mensen met betalingsachterstanden zegt geld te hebben geleend bij familie of vrienden om de rekeningen alsnog te kunnen betalen. Ongeveer een even grote groep heeft een betalingsregeling getroffen. Op de vraag over acties die men onderneemt na een betalingsachterstand, komt naar voren dat na het gebruiken van spaargeld (30%) geld lenen bij vrienden en familie (20%) en het treffen van een betalingsachterstand het vaakst voorkomen (20%).³⁶

Een ander rapport laat zien dat informele schulden een relatie (kunnen) hebben met criminaliteit. Het zou dan gaan om straatschulden of illegale schulden. In het onderzoek 'In de schuld, in de fout? Schuldenproblematiek en

34 Sociale Banken Nederland, 2022a, 2022b.

35 Huck et al., 1997.

36 <https://www.nibud.nl/onderzoeksrapporten/rapport-rondkomen-en-betalingsproblemen-2022/>.

crimineel gedrag bij adolescenten en jongvolwassenen' van het WODC uit 2011 wordt beschreven dat informele schulden bij jongeren een probleem vormen. *“Een probleem vormen de zogenaamde informele schulden, ook wel ‘straat-schulden’ genoemd. Het gaat bij deze informele vorm van schulden om schulden die jongeren onderling hebben en die voortkomen uit illegale praktijken. Voorbeelden zijn fraudezaken, drugshandel, loverboy- en moneyboypraktijken, diefstal, inbraak en geweldpleging. Deze informele schulden kunnen jongeren niet via officiële afbetalingsregelingen aflossen.”*³⁷ Uit de literatuur komt naar voren dat bestaand onderzoek weinig zicht geeft op illegale schulden.³⁸

Armoede in het algemeen en onder Nederlandse moslims

Recente cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek gepresenteerd in december 2023 laten zien dat het risico op (langdurige) armoede sterk gedaald is. “In 2022 moesten 335 duizend van de bijna 7,7 miljoen huishoudens rondkomen van een laag inkomen. Dat komt neer op 4,4 procent huishoudens met armoederisico. In 2021 was dat nog 6,3 procent. De sterke afname komt door de energiemaatregelen. Huishoudens met weinig inkomen kregen in 2022 naast korting op de energierekening een energietoeslag van veelal 300 euro. Zonder de energiemaatregelen zou het armoederisico ten opzichte van 2021 gestegen zijn, naar 7,7 procent. Van de huishoudens met een laag inkomen moesten er 129 duizend al ten minste vier jaar achtereen van een laag inkomen rondkomen. Daarmee kwam het aandeel huishoudens met langdurig een laag inkomen uit op 1,8 procent in 2022. Dat is beduidend minder dan het aandeel van 3,0

procent in 2021. Eenoudergezinnen, alleenstaanden tot aan de AOW-leeftijd, huishoudens met een niet-Europese herkomst, bijstandsontvangers, laagopgeleiden en 55- tot 65-jarigen zijn groepen die van oudsher kampen met een relatief hoog risico op (langdurige) armoede.”³⁹

In 2015 leefde 6,3 procent van de mensen in armoede. In 2023 is dit getal gedaald naar 4,8 procent.⁴⁰ In 2015 leefde 8,6 procent van de huishoudens met problematische schulden. In 2023 is dit percentage gestegen naar 8,8 procent. Dit betekent dat het aantal huishoudens met problematische schulden met meer dan 100.000 huishoudens is toegenomen in twee jaar tijd (van +/- 618.000 naar +/- 726.000). Deze groei is volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek met name het gevolg van een stijging van geregistreerde problematische schulden bij de Belastingdienst en Dienst Toeslagen. Bij de Belastingdienst en Dienst Toeslagen betreft dit de registratie van langdurig openstaande betalingsverplichtingen.⁴¹

Nederlandse huishoudens ervaren aanzienlijk meer financiële druk over de afgelopen jaren, wat zich weerspiegelt in diverse maatschappelijke indicatoren. Voedselbanken zien een stijging in het aantal gebruikers, energiemaatschappijen breiden betalingsregelingen uit, en incassobureaus merken een toename in het aantal mensen met achterstanden op zorgverzekeringspremies.⁴² In 2022 geeft 37 procent van de huishoudens aan moeite te hebben met rondkomen, een percentage dat vergelijkbaar is met 2018. Interessant genoeg groeit

37 Noorda, Pehlivan et al. 2009.

38 [Rapport-schulden-en-criminaliteit-Van-Eijk-en-Matthijsse-2020-.pdf](https://rapport-schulden-en-criminaliteit-van-eijk-en-matthijsse-2020-.pdf) (eur.nl).

39 <https://longreads.cbs.nl/armoede-en-sociale-uitsluiting-2023>.

40 Centraal Planbureau, 2023, Macro Economische Verkenning (MEV) 2024, september 2023.

41 Huishoudens in de toekomst (cbs.nl); dashboards.cbs.nl/v3/SchuldenproblematiekInBeeld/; Tweede voortgangsrapportage Aanpak Geldzorgen, armoede en schulden, <https://open.overheid.nl/documenten/f25526c5-74de-410c-a8c5-b0d5ffc56c6b/file>.

42 Groen et al., 2022.

het aantal mensen dat zich zorgen maakt over financiën, zelfs bij hogere inkomens. Het percentage hogere inkomens dat aangeeft moeilijk rond te kunnen komen, verdubbelde zelfs van zes naar twaalf procent tussen 2018 en 2022.⁴³ Opmerkelijk is ook de stijging van het aantal mensen dat geld leent bij familie of vrienden, wat in 2018 nog op zes procent lag. Circa twintig procent van de mensen met betalingsachterstanden geeft aan geld te hebben geleend bij hun sociale kring om rekeningen alsnog te kunnen voldoen.⁴³

Deze financiële druk en toenemende zorgen over rondkomen resulteren echter niet automatisch in een groter besef van de noodzaak om hulp te zoeken.⁴⁴ Veel mensen vermijden in deze situatie het zoeken naar hulp in hun directe omgeving of bij de overheid vanwege ervaren drempels. Schaamte en angst voor negatieve gevolgen, zoals het terug moeten betalen van inkomensondersteuning of het verlies van controle over hun eigen leven, blijken belangrijke obstakels te zijn.⁴⁵ Deze drempels worden vaker genoemd door mensen die financieel kwetsbaar zijn dan door degenen die (zeer) makkelijk rondkomen. Daarnaast is het wantrouwen jegens de overheid een aanzienlijke barrière voor het zoeken naar hulp. Dit wantrouwen en de angst voor terugbetalingsverplichtingen gelden als grote hindernissen. De recente Toeslagenaffaire wordt vaak genoemd als een versterkende factor van dit wantrouwen.⁴⁶

Van elke 100 huishoudens die voornamelijk van een bijstandsuitkering of een verwante sociale voorziening (bijvoorbeeld een Wajong-uitkering) moesten rondkomen, hadden er 40 een laag inkomen in 2022. Het merendeel hiervan (27 procent van alle bijstandsontvangers) had bovendien al minstens vier jaar een laag inkomen.⁴⁷

Cijfers wijzen uit dat Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond⁴⁸ meer risico op armoede lopen dan Nederlanders zonder een migratieachtergrond en Nederlanders met een westerse migratieachtergrond.⁴⁹ Onder de Nederlanders die in armoede leven, heeft meer dan veertig procent een migratieachtergrond.⁵⁰ Van de huishoudens met een hoofdkostwinner geboren in een niet-Europees land, had 13,0 procent in 2022 te maken met een laag inkomen. Het aandeel met langdurig een laag inkomen bedroeg in deze groep 6,9 procent. Vluchtelingen uit Syrië die inmiddels de asielprocedure hebben doorlopen en een verblijfsvergunning hebben ontvangen, liepen met 34,1 procent het meeste risico. Het gros van deze huishoudens leeft vooral van de bijstand. Ook huishoudens met een hoofdkostwinner uit andere vluchtelingenlanden hebben een relatief groot armoederisico, evenals migrantenhuishoudens uit Marokko, Turkije, en de Nederlandse Cariben. Ze hadden in 2022 ongeveer vier keer zo vaak te maken met een langdurig laag inkomen als gemiddeld. Van de migrantenhuishoudens uit Europa springt de relatief kleine groep met een

43 Groen et al., 2022

44 Van Werkhoven & Douz, 2023.

45 Van Werkhoven & Douz, 2023.

46 Van Werkhoven & Douz, 2023.

47 [Risico op armoede bij huishoudens - Armoede en sociale uitsluiting 2023 | CBS](#).

48 De term 'niet-westerse migratieachtergrond' is nu in onbruik, maar omdat in het stuk waar we naar verwijzen de term nog wel werd gebruikt, doen wij dat hier ook. Zie: <https://www.kis.nl/terminologie-inclusieve-communicatie>.

49 Hulst et al., 2019.

50 CBS, 2021.

Bulgaarse herkomst er uit met een armoederisico van 15,8 procent.⁵¹ Ook bij een in Nederland geboren hoofdkostwinner met één of beide ouders geboren in een niet-Europees land (de tweede generatie van niet-Europese herkomst) was het armoederisico van het huishoudens bovengemiddeld. De tweede generatie met een hoofdkostwinner van Europese herkomst had echter een relatief klein armoederisico. Bij een Nederlandse herkomst was het risico met 2,8 procent het allerlaagst.

Volgens het Nationaal Zakat Fonds (2022) leeft één op de vijf moslims in Nederland in armoede. Als we naar het armoederisico per land van herkomst kijken, zien we dat er verschillen zijn tussen migranten uit overwegend islamitische landen. Cijfers uit 2019 laten zien dat 54% van de migranten uit Syrië in armoede leeft, en dat deze groep op afstand wordt gevolgd door migranten uit Somalië (34%) en Eritrea (33%). Groepen waar ook een hoog armoederisico heerst, zijn migranten uit Irak (26%) en Afghanistan (21%). Onder de meer “traditionele” islamitische groepen (Marokkaanse Nederlanders en Turkse Nederlanders) ligt het armoederisico een stuk lager met 17% voor de Marokkaanse Nederlanders en 13% voor de Turkse Nederlanders.⁵²

Vluchtelingen die net in Nederland zijn lopen het meeste risico om in armoede te leven.⁵³ Syriërs die na 2014 naar Nederland kwamen, hebben minder vaak betaald werk omdat ze meer bezig zijn met inburgering en het leren van de taal. De Syriërs die wel een baan hebben, hebben vaker een tijdelijk contract

op een laag beroepsniveau.⁵⁴ Tevens lopen Syriërs die na 2014 naar Nederland kwamen nog vaak rond met psychische problemen die ze hebben opgelopen tijdens hun reis of in Syrië: meer dan 40% van de Syrische statushouders heeft te kampen met psychische klachten.⁵⁵ Daarnaast hebben statushouders uit Syrië, Eritrea en Irak die in 2014 een vergunning kregen een zeer hoge bijstand-safhankelijkheid.⁵⁶ Het CBS meldt dat minder dan 10% van de statushouders uit Syrië, Irak en Eritrea een baan vond binnen het eerste anderhalf jaar na het ontvangen van hun verblijfsvergunning.

Ook geven de cijfers zicht op het percentage kinderen dat in armoede opgroeit. De hoogste armoedepercentages komen wederom voor onder kinderen uit recente vluchtelingengroepen.⁵⁷ Onder de Syriërs ligt het armoedepercentage op 77%, gevolgd door kinderen met een Eritrese achtergrond (64%) en een Somalische achtergrond (59%). Het armoederisico onder kinderen uit Irak (42%) en Afghanistan (35%) ligt wederom lager dan de eerdergenoemde groepen. Bij groepen met een migratieachtergrond die over het algemeen al wat langer in Nederland wonen, ligt het percentage lager: onder Marokkaans-Nederlandse kinderen is het percentage 25% en bij Turks-Nederlandse en Iraans-Nederlandse kinderen ligt het percentage rond de 20%.

In de KIS Wijkmonitor (2022) staat dat als naar de grootste vier steden van Nederland gekeken wordt, het aannemelijk is dat er een relatie is tussen wijksamenstelling op basis van etnische achtergrond en het percentage van

51 Samenvatting - Armoede en sociale uitsluiting 2023 | CBS.

52 <https://digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2019/armen-met-en-zonder-migratieachtergrond>.

53 Hulst et al., 2019.

54 Huijnk, 2018.

55 Wijga et al., 2019.

56 CBS, 2017.

57 CBS, 2019.

huishoudens met een laag inkomen.⁵⁸ Naarmate het percentage van een specifieke migratieachtergrond toeneemt, neemt het percentage huishoudens met een laag inkomen ook toe. Dit geldt voor verschillende groepen met een migratieachtergrond (bijv. Marokkaans, Iraaks of Syrisch). Dit suggereert dat er meer armoede heerst in wijken waar relatief veel Nederlanders met een migratieachtergrond wonen. Ook hier zien we verschillen tussen Nederlanders uit de “traditionele” islamitische landen vergeleken met de recente vluchtelingen-groepen. Hier zien we dat relatief veel Syriërs uit huishoudens komen met een laag inkomen, gevolgd door Nederlanders uit Somalië, Eritrea, Irak en Iran.

Belangrijk is dat er een tweede patroon te herkennen is dat suggereert dat huishoudens met een laag inkomen zich concentreren in dezelfde wijken.⁵⁹ Zo is het percentage huishoudens met een laag inkomen (10.2%) onder de Nederlanders zonder migratieachtergrond het hoogst in de wijk Overvecht vergeleken met het percentage in andere Utrechtse wijken. Een soortgelijk patroon zien we bijvoorbeeld in Amstel III/Bulewijk in Amsterdam, Schildersbuurt in Den Haag en Feijenoord in Rotterdam. Dit zijn ook de wijken waar verschillende etnische groepen een hoog percentage huishoudens met een laag inkomen hebben. Nederlanders met een migratieachtergrond hebben wel een hoger percentage vergeleken met Nederlanders zonder migratieachtergrond, maar het toont wel aan dat dat deze wijken een bovengemiddeld hoog percentage huishoudens met een laag inkomen hebben, ongeacht etnische achtergrond.

Kortom, de cijfers laten zien dat Nederlanders uit overwegend islamitische landen een kwetsbare positie (kunnen hebben) als we kijken naar het armoede-

risico en huishoudens met lage inkomens. Hierbij zien we dat er een verschil is tussen Nederlanders met een Turkse of Marokkaanse achtergrond enerzijds, en Nederlanders die recent naar Nederland zijn gevlucht.

Kwetsbare financiële positie

De Autoriteit Financiële Markten (2021) heeft een verkennend onderzoek gedaan naar de mate van financiële kwetsbaarheid en de relatie met financiële dienstverlening.⁶⁰ In dit onderzoek is gebruik gemaakt van bestaande literatuur en interviews met zelforganisaties, overheidsinstanties, universiteiten, financiële instellingen en mensen met een migratieachtergrond zelf. Hieruit komt naar voren dat Nederlanders met een migratieachtergrond, en met name die met een niet-westerse achtergrond⁶¹, gemiddeld financieel kwetsbaarder zijn dan Nederlanders zonder migratieachtergrond. In het rapport van AFM (2021) staat het als volgt:

- Nederlanders met een – met name niet-westerse – migratieachtergrond hebben gemiddeld genomen een lager onderwijsniveau en een minder sterke arbeidsmarkt- en inkomenspositie dan Nederlanders zonder migratieachtergrond. Deze factoren vertalen zich in een *gemiddeld hogere kans op schuldenproblematiek en betalingsachterstanden*. Er zijn bovendien aanwijzingen dat de inkomensverschillen tussen Nederlanders met en zonder migratieachtergrond persistent zijn over generaties heen.
- Een andere belangrijke bron van financiële kwetsbaarheid voor specifiek eerste generatie Nederlanders met een migratieachtergrond vormt de vaak *ontoereikende oudedagsvoorziening als gevolg van een AOW-gat en ontbre-*

58 Kennisplatform Inclusief Samenleven, 2022.

59 Kennisplatform Inclusief Samenleven, 2022.

60 Autoriteit Financiële Markten, 2021.

61 De term ‘niet-westerse migratieachtergrond’ is nu in onbruik, maar omdat in het stuk waar we naar verwijzen de term nog wel werd gebruikt, doen wij dat hier ook.
Zie: <https://www.kis.nl/terminologie-inclusieve-communicatie>.

kende bijverzekering (Aanvullende Inkomensvoorziening Ouderen, AIO). 40 procent van de pensioengerechtigde Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond leeft onder de armoedegrens.

Uiteraard vormen Nederlanders met een migratieachtergrond een heterogene bevolkingsgroep met onderlinge verschillen tussen subgroepen en generaties. Uit de gevoerde gesprekken in het kader van bovengenoemd onderzoek, komt het beeld naar voren *dat financiële kwetsbaarheid zich vooral lijkt te manifesteren in de eerste generatie en bepaalde groepen, zoals mensen met een relatief laag opleidingsniveau, van de tweede (en soms ook derde) generatie Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond. Verder kennen de recente vluchtelingengroepen en statushouders een relatief hoge mate van financiële kwetsbaarheid.* Zij beginnen het leven in Nederland vaak met schulden, beheersen veelal nog niet de Nederlandse taal en zijn onbekend met het Nederlandse financiële systeem.

Informele schulden als uiting van solidariteit

Informele schulden hebben allereerst een positieve kant. Binnen de gemeenschap kunnen individuen en groepen mensen elkaar hulp en ondersteuning verlenen op verschillende leefgebieden. Hiermee bieden gemeenschappen een vangnet voor als het (even) tegenzit en kansen voor (verdere) ontwikke-

ling.⁶² Hierbij spelen veelal culturele factoren een belangrijke rol. Moslims in Nederland, of hun (voor)ouders zijn vaak opgegroeid in een samenleving die als collectivistisch kan worden beschouwd.⁶³ Dat wil zeggen dat er een relatief grote bereidheid is om anderen binnen de gemeenschap te helpen.^{64/65} Het helpen van anderen in nood, vormt een belangrijke verantwoordelijkheid die meer als een morele plicht geldt dan als een optie of keuze.⁶⁶

Dit gegeven heeft mogelijk ook gevolgen voor het opbouwen van informele schulden. Een instrument wat gebruikt wordt in de Islam is de Zakat.⁶⁷ Dit is een morele en religieuze verplichting waarin gelovige moslims jaarlijks 2,5% van hun vermogen afdragen ten behoeve van het versterken van anderen. Ibrahim en Ghazali (2014) beargumenteren dat Zakat kan worden gebruikt om financiële hulp te bieden aan diegenen die het echt nodig hebben. Dit kunnen mensen met een laag inkomen zijn, maar ook mensen die in nood verkeren.

Uit de wetenschappelijke literatuur blijkt dat sommige mensen het aangaan van informele schulden prefereren boven het aangaan van formele schulden.⁶⁸ Hier zijn enkele redenen voor. Informeel lenen is vaak goedkoper dan een formele lening door bijvoorbeeld de voordelige voorwaarden. Ook is de schuldeiser vaak beter op de hoogte van wat er speelt in het leven van de lener.^{69/70} Een informele lening is daarnaast aantrekkelijk door de snelheid en flexibiliteit van

62 Achahchah et., 2021.

63 Triandis, 1995.

64 Kanekar & Merchant, 2001.

65 French et al., 2013.

66 Kanekar & Merchant, 2001.

67 Ranganathan & Henley, 2008.

68 Lee & Persson, 2012.

69 Lee & Persson, 2012.

70 Karaivanov & Kessler, 2018.

de lening.⁷¹ En de schuldeiser heeft meer effectieve mogelijkheden om ervoor te zorgen dat men zich aan de afspraken houdt. Waar bij een formele lening er vaak sprake is van een fysiek onderpand (bijv. een huis), is er bij informele leningen vaak sprake van een sociaal onderpand. In dit geval zijn de sociale relaties tussen geveer en lener zelf, het onderpand van de lening. Bovendien, de mogelijkheid dat men waardevolle relaties kan verliezen, zoals men fysieke bezittingen kan verliezen bij formele schulden, zorgt ervoor dat men meer geneigd is zijn verplichtingen na te komen.⁷²

Problematische informele schulden

Echter, de keerzijde van een sociaal onderpand is dat de relatie tussen de schuldeiser en de lener onder druk kan komen te staan of zelfs beschadigd raakt wanneer de lener niet kan voldoen aan zijn verplichtingen. Hierdoor kunnen leners druk voelen om altijd aan de verplichtingen te voldoen. Deze druk en het potentiële verlies van sociale relaties worden dan ook wel sociale sancties genoemd.^{73/74} De effecten van wanbetaling kunnen zelfs zeer groot zijn, namelijk wanneer de sociale sancties door een hele gemeenschap worden opgelegd. Dit kan gebeuren wanneer deze gemeenschap betrokken en hecht is.⁷⁵ Het maken van informele schulden kan verstrekende negatieve gevolgen hebben, vooral doordat er conflicten kunnen ontstaan met vrienden of familie. Maar ook indien 'informele deurwaarders' mensen bedreigen of chanteren.⁷⁶

Zelfs na de afhandeling van de informele schulden kunnen er nog na-effecten optreden.⁷⁷ De lener kan in het krijt komen te staan bij degene die hem geld heeft geleend. Dit creëert sociale verplichtingen waarbij de lener op een of andere manier de schuldeiser tegemoet moet komen met een tegenprestatie, ook al is de financiële schuld al ingelost. Ook dit kan ervoor zorgen dat de relatie tussen de twee onder druk komt te staan. Er zijn dus allerlei sociale sancties die samen kunnen hangen met het lenen van vrienden of familie.

Wanneer deze informele lening niet betaald kan worden, kunnen er problemen ontstaan. Voorbeelden uit de praktijk tonen aan dat men formele schulden kan gaan maken om problematiek door informele schulden op te kunnen lossen. Uit diepte-interviews blijkt dat mensen met financiële problemen formeel geld lenen om zo hun problemen op te lossen.⁷⁸ Daarnaast moet een schuldeiser volgens islamitische waarden begrip tonen voor schuldenaren die problemen hebben met het terugbetalen van een lening^{79/80}. Financiële problemen kunnen dus ook bij de schuldeiser ontstaan wanneer een schuld niet terugbetaald kan worden door onduidelijke afspraken, of wanneer de schuldeiser coulance moet verlenen aan de schuldenaar.

71 Siwicki, 2015.

72 Karlan et al., 2009.

73 Karlan et al., 2009.

74 Besley & Coate, 1995.

75 Kanekar & Merchant, 2001.

76 Nationaal Zakat Fonds, 2022, p. 37.

77 Karlan et al., 2009.

78 Westhof et al., 2015.

79 Graafland et al., 2006.

80 Stambouli & Arcand, 2013.

Kwetsbaar

Migranten en vluchtelingen kunnen tegen significante financiële lasten aanlopen met schulden die stijgen door kosten die gemaakt worden tijdens de reis, inclusief leningen voor smokkelaars.⁸¹ Schulden die aan migratie gerelateerd zijn kunnen nog oplopen wanneer er kosten moeten worden gemaakt in het land van herkomst voor levensonderhoud terwijl men nog geen werk heeft. Wanneer kosten voor bijvoorbeeld educatie of zorg het maandelijks inkomen overstijgen, of wanneer formele financiële diensten ontoegankelijk zijn voor vluchtelingen, dan moeten ze overstappen naar andere vormen van financiering. Een vaak voorkomende strategie is het lenen van geld van mensen in de gemeenschap. Door deze strategie lopen vluchtelingen wel het risico op uitbuiting.

Drempels naar het formele circuit

Een andere verklaring waarom informele schulden een groeiend probleem kunnen zijn, is dat de drempels naar het formele circuit hoog zijn. Mensen met een migratieachtergrond zouden niet snel hulp inschakelen. Ze zijn bijvoorbeeld gewend om zelf hun problemen op te lossen, ze zijn niet bekend met of wantrouwen instanties. Ook kan de toegankelijkheid van formele hulpinstanties ontoereikend zijn. Het zou gaan om een groep met een grote afstand tot de huidige sociale infrastructuur. De mensen waar je als organisatie, gemeente en fonds graag “achter de voordeur” komt.⁸² De afstand tot de huidige infrastruc-

tuur gaat niet alleen om de letterlijke afstand, maar ook om onbegrip naar het systeem en hardnekkige, negatieve beelden over betrokkenheid van hulpverleningsorganisaties. Los daarvan weten de mensen vaak zelf niet waar ze moeten aankloppen voor ondersteuning.

De ervaren hoge drempels voor schuldhulpverlening hebben tot gevolg dat er veel beroep wordt gedaan op informele hulp.⁸³ Het huidige systeem is nog niet geschikt om dit probleem aan te pakken.

Belemmeringen in wet- en regelgeving

Informele schulden worden niet meegenomen bij de formele schuldhulpverlening, behalve als er een notariële akte of vonnis is en er aantoonbare achterstanden zijn op de aflossing.^{84/85} Het feit dat men niet geholpen kan worden bij informele schulden wordt pijnlijk duidelijk bij de afwikkeling van de Toeslagenaffaire. Veel gedupeerde ouders hebben geld geleend bij vrienden en familie toen ze in financiële problemen kwamen.⁸⁶ Omdat deze schulden vaak niet officieel zijn vastgelegd, is het moeilijk om ze mee te nemen in het herstelproces dat nu voor de slachtoffers wordt opgezet. Een analyse van de Sociale Banken Nederland in opdracht van de Tweede Kamer, heeft vastgesteld dat de verruiming van de criteria of voorwaarden voor schuldhulpverlening bij informele schulden door de Toeslagenaffaire onuitvoerbaar is^{87/88}. De laatste geluiden zijn dat binnen de afhandeling van de Toeslagenaffaire bankafschriften ook worden meegenomen.⁸⁹

81 Jacobsen, 2014.

82 Nationaal Zakat Fonds, 2022.

83 Soeterik et al., 2022.

84 Sociale Banken Nederland, 2022.

85 Sociale Banken Nederland, 2023.

86 Volkskrant, 2022.

87 Portes & Sensenbrenner, 1993.

88 Mak et al., 2021.

89 Toevoeging afkomstig uit focusgroep met bestuurders.

In het onderzoek van AFM (2021) komen verschillende belemmeringen voor toegang tot financiële diensten en producten naar voren:

- Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond geven *minder vaak aan een bankrekening en beleggingen aan te houden* dan Nederlanders zonder migratieachtergrond.
- De *taalbarrière* die Nederlanders met een migratieachtergrond kunnen ervaren, lijkt een belemmering voor interactie met financiële dienstverlening te zijn. Communicatie en informatieverstrekking vanuit financiële dienstverleners vindt hoofdzakelijk in het Nederlands plaats.
- Het financiële stelsel in Nederland wordt vaak als *complex* ervaren. Er ontbreekt eenvoudige informatie over hoe het financiële stelsel werkt en welke financiële producten er zijn en voor welke situaties.
- Door digitalisering en sluiting van fysieke kantoren zijn *digitale vaardigheden* steeds vaker nodig om informatie over financiële producten in te winnen en deze af te sluiten. Dit is vaak lastig voor oudere (eerste generatie) Nederlanders met een migratieachtergrond, maar ook voor jongere personen die recent in Nederland wonen en geen digitale vaardigheden in het land van herkomst hebben opgedaan.
- *Bestaande wet- en regelgeving* kan onbedoeld averechtse effecten hebben op de toegang tot financiële dienstverlening. Financiële instellingen hebben over het algemeen *geen specifiek beleid voor het beschermen of activeren van financieel kwetsbare Nederlanders* met een migratieachtergrond. Eén van de redenen hiervoor is dat zij op basis van de Algemene verordening gegevensbescherming (AvG) de etnische achtergrond van hun klanten niet mogen registreren. Ook *beperken privacyregels* de mogelijkheid om kennissen met

een taalachterstand telefonisch te helpen met het afsluiten van financiële producten. Daarnaast leiden *wettelijke informatiebepalingen* mogelijk tot informatie die voor deze doelgroep te ingewikkeld is. Deze kunnen daarmee contraproductief uitpakken. Voor (financieel) laaggeletterde consumenten kan het effectiever zijn om informatie zo simpel en overzichtelijk mogelijk te houden en bijvoorbeeld tekst te vervangen door visualisaties. Tot slot ziet de Wet ter voorkoming van witwassen en financieren van terrorisme (Wwft) toe op de integriteit van het financiële stelsel. Uit de gevoerde gesprekken en geraadpleegde literatuur komen enige aanwijzingen naar voren dat met name vluchtelingen en arbeidsmigranten hierdoor mogelijk meer risico lopen om te worden belemmerd in hun toegang tot financiële dienstverlening.

- Nederlanders met een migratieachtergrond *zoeken mogelijk gemiddeld vaker hun toevlucht tot informele of niet-gereguleerde kanalen van financiële dienstverlening. Minder vertrouwen in (financiële) instituties en kostenoverwegingen spelen hierbij een rol, zoals bij het overboeken van geld naar het land van herkomst. Aan deze informele kanalen kleven echter meer risico's.*
- Afgaand op internationale ervaringen ligt in de rede dat Nederlanders met vooral een niet-westerse migratieachtergrond *vanuit religieuze overwegingen behoefte hebben aan financiële producten op islamitische leest, zoals islamitische hypotheek*. Door met name fiscale aspecten is een islamitische – in vergelijking met een conventionele – hypotheek echter een duur product, waardoor de daadwerkelijke vraag beperkt blijft.⁹⁰

Door de belemmeringen in wet- en regelgeving kloppen mensen ook eerder aan bij informele hulpinstanties.

90 Zie hier het gehele rapport: [afm-verkenning-nederlanders-migratieachtergrond.pdf](#).

Informele netwerk biedt vertrouwen

Bond en Townsend (1996) stellen dat Amerikaanse minderheden vaker naar de informele sector trekken omdat ze zich geen onderpand kunnen veroorloven, vanwege de hoge transactiekosten of vanwege een beperkte kennis van het financiële systeem. De beperkte kennis van het financiële systeem kan komen door beheersing van de taal of door ervaringen met het financiële systeem van het land van herkomst.^{91/92} Een andere reden kunnen de hoge kosten van een formele lening zijn. Zo kunnen de rentebetalingen te hoog zijn voor mensen die minder te besteden hebben. Bond en Townsend (1996) stellen dat in zo'n geval een informele lening met gunstige voorwaarden aantrekkelijker is dan een formele lening. Dit komt overeen met wat eerder werd beschreven over informele leningen.

Voor informele netwerken, organisaties die veelal werken met vrijwilligers en ervaringsdeskundigen staat deze groep wel open. In het rapport van het Nationaal Zakat Fonds (2022) staat: 'Het vrijwillige karakter van deze organisaties zorgt ervoor dat men ervoor open durft te staan om hun verhaal te delen. Denk in dit soort gevallen aan een zelforganisatie waar mensen werken met dezelfde etnische en religieuze achtergrond. Het kunnen verhouden tot en identificeren met de ander werkt.'⁹³ Vanuit christelijke en islamitische gemeenschappen met een migratieachtergrond wordt veel directe, informele hulp geboden.⁹⁴

Zoals eerder vermeld, stappen mensen eerder naar bekenden dan naar formele instanties wanneer ze financiële problemen hebben of wanneer ze extra inkomen nodig hebben omdat het goedkoper en sneller kan zijn. Aan de andere kant karakteriseren informele leningen binnen gemeenschappen van mensen met een migratieachtergrond zich door het weinige papierwerk dat komt kijken bij het vastleggen van deze overeenkomsten.^{95/96} Dit kan mogelijk wel leiden tot verwarring en onduidelijkheid. Daarnaast kan schaamte over armoede, schulden en hoge nood een reden zijn waarom men liever niet naar formele instanties toestapt.⁹⁷

Verder verzorgt het informele netwerk ook schuldhulpverlening op manieren waarop formele instanties dat niet kunnen. Zo werden de eerste informele instanties vanuit de moslimgemeenschap opgericht in de jaren zeventig en tachtig door de eerste generatie migranten.⁹⁸ Deze informele instanties focusten zich in eerste instantie op hulpverlening binnen de eigen migrantengroep. Tegenwoordig zien we steeds vaker dat moslimorganisaties etnisch-overstijgend werken. De gezamenlijke Nederlandse taal is nu vaak een manier om nieuwe vormen van samenwerking op te zetten, waarbij etnisch en cultureel diverse moslimorganisaties betrokken zijn. Belangrijk om hierbij te vermelden is dat deze organisaties zich niet alleen inzetten voor de moslimgemeenschap maar ook voor de bredere samenleving.

91 Osili & Paulson, 2005.

92 Orozco, 2003.

93 Nationaal Zakat Fonds, 2022, p. 37.

94 Soeterik et al., 2022.

95 Stambouli & Arcand, 2013.

96 Portes & Sensenbrenner, 1993.

97 Soeterik et al., 2022.

98 Achahchah et al., 2021.

Systeemkloof tussen formele en informele organisaties

Informele organisaties kunnen worden beschreven als (burger)initiatieven die spontaan en onbetaald ontstaan, vaak vanuit lokale, etnische, culturele, of religieuze gemeenschappen.⁹⁹ In tegenstelling tot formele organisaties, die bewust worden opgericht met specifieke doelen en een gestructureerde hiërarchie.

Informele organisaties zijn gebaseerd op persoonlijke betrokkenheid en informele relaties, en kenmerken zich door spontaniteit, autonomie, verbinden, en organiseren. De functies en doelen van informele organisaties zijn gericht op het bieden van ondersteuning, hulp, en zorg aan leden van het netwerk.¹⁰⁰ Ze kunnen een belangrijke rol spelen in het samenleven en het bieden van specifieke ondersteuning die mogelijk niet wordt geboden door formele organisaties. Door hun laagdrempelige karakter zijn informele organisaties toegankelijk, vooral vanwege het persoonlijke karakter en het opgebouwde vertrouwen binnen de gemeenschap. Daarnaast heeft onderzoek aangetoond dat informele organisaties kunnen bijdragen aan de financiële zelfredzaamheid van mensen en dat hun initiatieven voor schuldhulpverlening een positieve impact hebben op het zelfvertrouwen van hulpvragers.¹⁰¹ Zo kunnen informele organisaties vaak fungeren als ‘schuldhulpverlening light’, gericht op kleine en dreigende schulden.

Professionals en organisaties benutten informele organisaties vaak onvoldoende, terwijl deze netwerken waardevol zijn voor het versterken van

veerkracht en sociale samenhang.¹⁰² Informele organisaties kunnen vaak fungeren als bruggenbouwers tussen de samenleving en formele diensten^{103/104}. Ze kunnen als voorportaal dienen door mensen door te verwijzen naar formele hulpverlening, waarbij hun laagdrempelige uitstraling een rol speelt.¹⁰⁵ Samenwerking tussen formele en informele organisaties kan de drempel voor doorverwijzing verlagen en een effectievere aanpak van maatschappelijke vraagstukken mogelijk maken.

Een ander belangrijk aspect is de signalering en preventieve rol van informele organisaties. Ze fungeren vaak als goede vroegsignaleerders, met een potentieel belangrijke preventieve functie, met name voor kwetsbare groepen met kleine schulden^{106/107}. Formele organisaties hebben daarentegen vaak meer middelen en juridische kennis om problemen aan te pakken, vooral wanneer schulden groter worden.¹⁰⁸

In de context van schuldhulpverlening kunnen informele organisaties worden gezien als aanvullende, laagdrempelige vormen van ondersteuning, met een focus op preventie, vroegsignalering, en het overbruggen van de kloof tussen burgers en formele instanties. Dit benadrukt het belang van een gezamenlijke aanpak waarbij zowel informele als formele organisaties samenwerken om effectieve oplossingen te bieden voor maatschappelijke uitdagingen.

99 Karlan et al., 2009.

100 Achahchah et al., 2021.

101 Mak et al., 2021.

102 Achahchah et al., 2021.

103 Soeterik et al., 2022.

104 Mak et al., 2023.

105 Mak et al., 2021.

106 Achahchah et al., 2021.

107 Mak et al., 2023.

108 Achahchah et al., 2021.

De huidige samenwerking tussen formele en informele organisaties in het aanpakken van schuldenproblematiek kent verschillende uitdagingen. Onder andere blijven hulpvragers vaak te lang in informele trajecten hangen, waardoor schulden kunnen oplopen.¹⁰⁹ Actieve doorverwijzing naar formele hulp past niet altijd bij de missie van informele projecten, die zelfredzaamheid benadrukken.^{110/111} Informele projecten hebben soms ook beperkte kennis van de sociale kaart, waardoor doorverwijzing bemoeilijkt wordt. Daarnaast kunnen hulpvragers terughoudend zijn om de stap naar formele hulp te zetten vanwege spookbeelden, stigma's, of wantrouwen jegens formele instanties.¹¹² Dit wantrouwen is versterkt door de toeslagenaffaire.¹¹³ Een gebrek aan erkenning en samenwerking vanuit formele instanties aan informele netwerken vormt eveneens een bedreiging voor een effectieve samenwerking.¹¹⁴

Desondanks erkennen beide partijen, formeel en informeel, elkaars meerwaarde.¹¹⁵ Het gebrek aan effectieve samenwerking kan worden verbeterd door structurele relaties op te bouwen en meer kennis van elkaars bestaan. Een goede samenwerking vergemakkelijkt doorverwijzingen en maakt de hulpverlening efficiënter.

109 Mak et al., 2023.

110 Kennisplatform Inclusief Samenleven, 2022.

111 Mak et al., 2023.

112 Mak et al., 2023.

113 Mak et al., 2021.

114 Soeterik et al., 2022.

115 Zie hier het gehele rapport: "afm-verkenning-nederlanders-migratieachtergrond.pdf".

Bijlage 2 Overzicht respondenten

Alliantie Vrijwillige Schuldhulp

AM-Supportteam

Afdeling Werk en inkomen, gemeente Arnhem

Bewindvoering Stabilum,

Bewindvoerders Vroeg Eropaf (2x)

Mensen die een beroep hebben gedaan op het Nationaal Zakat Fonds (5x)

Budgetcoach/schuldhulpverlener VluchtelingenWerk

Buurtteams Sociaal Utrecht

CoachEmUp

De Islamitische Voedselbank

De Voedselbank Amersfoort

Divosa

Jongerenwerker/ervaringsdeskundige (zelfstandige)

Jongeren Toezicht Team Arnhem

Nationaal Zakat Fonds (4x)

Nibud

NVVK

Stadsring

Stichting Krachtvrouwen Rotterdam

Stichting Al Amal

Stichting Inclusie

Stichting Marokkaanse Nederlanders

Stichting Ocan

Schuldhulpverlening gemeente Gouda

Stichting Samen Voorruit, inlooppunt voor financiële hulpverlening

De Tussenvoorziening

Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG)

Vrouwennetwerk Next Level (2x)

Vrouwennetwerk MOED (2x)

Bijlage 3 Topiclijst

- Achtergrond mensen met informele schulden (kenmerken zoals geslacht, leeftijd, woonplaats etc.; persoonlijke situatie).
- Informele schulden: hoogte, wie is schuldeiser, waarom, waarvoor, hoe wordt ermee omgegaan etc.
- Gevolgen informele schulden: bv. stress, wanhoop, schaamte, spanningen binnen familie etc.
- Formele schulden: ja/nee?
- Relatie tussen formele en informele schulden.
- Aanbod NZF: welke hulp is aangeboden, wat waren daar de ervaringen mee?
- Aanbod overig: was er ook andere hulp? Eerdere ervaringen met hulp zoeken bij (in)formele instanties? Waren er drempels voor aankloppen bij informele/formele hulpverleningsorganisaties? Zo ja, wat waren deze drempels? (bv. schaamte, angst, weg niet weten, niet gehoord voelen, geen rolmodellen) etc.
- Aanbevelingen: wat is nodig om problematische informele schulden bij Nederlandse moslims (en breder) te voorkomen of aan te pakken?
- Overig: zijn er overige opmerkingen/suggesties.

Bijlage 4 Formulier geld lenen van het Nibud

SCHULDBEKENTENIS

Geldlener:

De heer/mevrouw _____, geboren op _____ en wonende op het volgende adres: _____

ERKENT hierbij de som van _____ euro verschuldigd te zijn aan:

Geldgever:

De heer/mevrouw _____, geboren op _____ en wonende op het volgende adres: _____

- De geldlener is over het verschuldigde bedrag of een restant daarvan _____% rente per jaar verschuldigd aan de geldgever.
- De betaling van de hoofdsom zal in één keer/termijnen (streep door wat niet van toepassing is) worden afgelost: _____ euro per maand/kwartaal/jaar.

De geldlener zal op (datum) _____ beginnen met de afbetaling van het verschuldigde bedrag aan de geldgever.

De aflossing van het verschuldigde bedrag wordt gestort op de bankrekening van de geldgever.

Op bankrekeningnummer NL _____ ten name van _____.

Getekend op: (datum) _____ te (plaatsnaam) _____

(handtekening geldlener)

(handtekening geldgever)

Literatuur

Achahchah, J., Hamdi, A., Kros, K., Yohannes, R., & Bektaş, G. (2023). De kracht van informele netwerken: *Verkenning naar het versterken en verbinden van informele netwerken*. Geraadpleegd op 30 november 2023, van https://www.kis.nl/sites/default/files/2023-11/Rapport_de_kracht_van_informele_netwerken_2023.pdf

Autoriteit Financiële Markten. (2021). *Nederlanders met een migratieachtergrond: Een verkenning naar de mate van financiële kwetsbaarheid en de relatie met financiële dienstverlening*.

Besley, T., & Coate, S. (1995). Group lending, repayment incentives and social collateral. *Journal of development economics*, 46(1), 1-18.

Bond, P., & Townsend, R. (1996). Formal and informal financing in a Chicago ethnic neighborhood. *Economic Perspectives*, 20(4), 3-27.

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2017). *Van opvang naar integratie. Cohortstudie van recente asielmigranten*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2020). *Schuldenproblematiek in beeld: Huishoudens met geregistreerde problematische schulden 2015-2018*. Geraadpleegd op 20 maart 2023, van https://www.cbs.nl/-/media/pdf/2021/26/schuldenproblematiek_in_beeld_2015_tm_2018.pdf.

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2021). *Armoede en sociale uitsluiting*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2023). *Armoede en sociale uitsluiting 2023*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek. Geraadpleegd via: [Samenvatting - Armoede en sociale uitsluiting 2023 | CBS](#).

Centraal Planbureau. (2023). CPB RAMING – *Concept-Macro Economische Verkenning 2024*. Geraadpleegd op 22 november 2023, van <https://www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB-Raming-Concept-Macro-Economische-Verkenning-2024-augustus-2023.pdf>.

Van Eijk, G. & Matthijsse, S. (2020). *Schulden en criminaliteit. Literatuuronderzoek en interviews met Rotterdamse sleutelfiguren*. Erasmus University Rotterdam. Geraadpleegd via: [Rapport-schulden-en-criminaliteit-Van-Eijk-en-Matthijsse-2020-.pdf \(eur.nl\)](#).

French, D., Purwono, U., Eisenburg, N., Sallquist, J., Lu T. and Christ, S. (2013). Parent- Adolescent relationships, religiosity, and the social adjustment of Indonesian Muslim Adolescents. *Journal of Family Psychology*, 27(3), 421-430.

Goderis, B., Van Hulst, B., Wildeboer Schut, J. M., & Ras, M. (2018). *De SCP-methode voor het meten van armoede* (978 90 377 0900 1). Geraadpleegd op 15 maart 2023, van <https://www.scp.nl/binaries/scp/documenten/publicaties/2018/11/23/de-scp-methode-voor-het-meten-van-armoede/De+SCP-methode+voor+het+meten+van+armoede.pdf>.

Graafland, J., Mazereeuw, C., & Yahia, A. (2006). Islam and socially responsible business conduct: an empirical study of Dutch entrepreneurs. *Business ethics: a european review*, 15(4), 390-406.

Groen, A., Van Horssen, C., & Veerman, N. (2022). *Rondkomen en betalingsproblemen: Ervaringen van Nederlandse huishoudens in onzekere tijden*. Geraadpleegd op 22 november 2023, van <https://www.nibud.nl/download/12277/?tmstv=1700645741>.

Hoff, S., B. van Hulst, J. Wildeboer Schut en B. Goderis (2019b). *Armoede in kaart 2019*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huck, P., Rhine, S. L., Bond, P., & Townsend, R. (1999). Small business finance in two Chicago minority neighborhoods. *Economic perspectives-federal reserve bank of chicago*, 23, 46-59.

Huijnk, W. (2018). Werk, bijstand en de ervaren financiële situatie. In J. Dagevos, W. Huijnk, M. Maliepaard en E. Miltenburg (red.), *Syriërs in Nederland. Een studie over de eerste jaren van hun leven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, in samenwerking met CBS, RIVM en WODC.

Hulst, B. van, S. Hoff en J.M. Wildeboer Schut (2019). *Armen met en zonder migratieachtergrond*. In: *Armoede in kaart: 2019*. Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2019/armen-met-en-zonder-migratieachtergrond>.

Ibrahim, P., & Ghazali, R. (2014). Zakah as an Islamic micro-financing mechanism to productive zakah recipients. *Asian Economic and Financial Review*, 4(1), 117-125.

Jacobsen, K. (2014). Livelihoods and forced migration. *The Oxford handbook of refugee and forced migration studies*, 99-111.

Kanekar, S., & Merchant, S. M. (2001). Helping norms in relation to religious affiliation. *The Journal of social psychology*, 141(5), 617-626.

Karaivanov, A., & Kessler, A. (2018). (Dis)Advantages of Informal Loans – Theory and Evidence. *European Economic Review*, 102, 100–128.

Karlan, D., Mobius, M., Rosenblat, T., & Szeidl, A. (2009). Trust and social collateral. *The Quarterly Journal of Economics*, 124(3), 1307-1361.

Kennisplatform Inclusief Samenleven. (2022). *KIS Wijkmonitor* [Dataset]. <https://kis-wijkmonitor.nl/jive>.

Lee, S., & Persson, P. (2016). Financing from family and friends. *The Review of Financial Studies*, 29(9), 2341-2386.

Nationaal Zakat Fonds. (2022). *De onzichtbaren: een verkenning naar armoede onder Nederlandse moslims*. Geraadpleegd op 15 maart 2023, van <https://nationaalzakatfonds.nl/wp-content/uploads/2022/10/De-Onzichtbaren.pdf>.

Noorda, J., T. Pehlivan, et al. (2009). *Risicjongeren, schulden en huisvestingsnood: Verkennend onderzoek naar omvang, aard en aanpak van schulden en huisvestingsproblemen onder risicjongeren*. Amsterdam, Stichting Alexander/Noorda en Co.

Orozco, M. (2003) *Worker Remittances: Issues and Best Practices, Statement presented to the U.S. House Committee on Financial Services*.

Osili, U. O., Paulson, A. (2005) Individuals and institutions: evidence from international migrants in the U.S. *Federal Reserve Bank of Chicago, Working Paper*. Available from: www.chicagofed.org/publications/workingpapers/wp2004_19.pdf.

Portes, A., & Sensenbrenner, J. (1993). Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action. *American journal of sociology*, 98(6), 1320-1350.

Ranganathan, S. K., & Henley, W. H. (2008). Determinants of charitable donation intentions: a structural equation model. *International journal of nonprofit and voluntary sector marketing*, 13(1), 1-11.

Siwicki, J. (2015, 2 maart). *USFD Sheds Light on Informal Lending — U.S. Financial Diaries*. U.S. Financial Diaries. Geraadpleegd op 20 maart 2023, van <https://www.usfinancialdiaries.org/blog/2015/1/29/usfd-sheds-light-on-informal-lending>.

Sociale Banken Nederland. (2022a). *Verkorte uitvoeringstoets informele schulden*. Geraadpleegd op 13 maart 2023, van <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-ae1b1302d42f8a4e39030a3b39b5f5713ca62fe8/pdf>.

Sociale Banken Nederland. (2022b, november 22). *Veelgestelde vragen | Schulden oplossen | SBN*. Geraadpleegd op 15 maart 2023, van <https://privateschulden.sbn.nl/veelgestelde-vragen/>.

Sociale Banken Nederland. (2023c). *Nadere analyse informele schulden n.a.v. Motie Van Apeldoorn (SP) c.s. over bewijs van aangegane informele leningen*. Geraadpleegd op 13 maart 2023, van <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-65e6f5eeada739950b8ac19e2095744b68ffd19d/pdf>.

Soeterik, I., Vlug, J., Hamdi, A., Yohannes, R., & Yassine, D. (2022). *Nauwe banden, meer effect?!* Geraadpleegd op 15 maart 2023, van https://www.kis.nl/sites/default/files/2022-10/422607_nieuwe-banden-meer-effect.pdf.

Stambouli, J., & Arcand, S. (2013). When Religion Meets Capitalism: A Study of the Role of Islam among North African Entrepreneurs in Montreal. In *Entrepreneurship in the Informal Economy* (pp. 226-240). Routledge.

Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.

Van Werkhoven, J., & Douz, S. (2023). *Armoede, sociaal netwerk en minimaregelingen in Nederland*. I&O Research. Geraadpleegd op 22 november 2023, van https://206.wpcdnnode.com/ioresearch.nl/wp-content/uploads/2023/11/wsocminima_rapportage_def.pdf.

Volkskrant. (2022, 13 oktober). Nederlanders met migratieachtergrond in de problemen door geld lenen van familie en vrienden. *Volkskrant*. Geraadpleegd op 13 maart 2023, van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/nederlanders-met-migratieachtergrond-in-de-problemen-door-geld-lenen-van-familie-en-vrienden~b97c37ef/>.

Westhof, F. M. J., de Ruig, L., & Kerckhaert, A. (2015). *Huishoudens in de rode cijfers 2015: Over schulden van Nederlandse huishoudens en preventiemogelijkheden*. Geraadpleegd op 20 maart 2023, van <https://www.financieelnettewerknemers.nl/bibliotheek/Rapporten/huishoudens-in-de-rode-cijfers-2015.pdf>.

Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum (2011). *In de schuld, in de fout? Schuldenproblematiek en crimineel gedrag bij adolescenten en jongvolwassenen*. Geraadpleegd via: [Notitie lct op school \(wodc.nl\)](https://www.wodc.nl/notitie-lct-op-school)

Wijga, A., M. Maliepaard, W. Huijnk en E. Uiters (2019). Inzicht in psychische ongezondheid. In E. Miltenburg, J. Dagevos en W. Huijnk (red.), *Opnieuw beginnen. Achtergrond van positieverschillen tussen Syrische statushouders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, in samenwerking met CBS, WODC en RIVM.

Colofon

Financiers: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Auteurs: Marjolein Odekerken en Maxime Yenga
In samenwerking met: Het Nationaal Zakat Fonds, Nora el Abdouni
Foto omslag: Unsplash, Sue Carroll
Uitgave: Kennisplatform Inclusief Samenleven, het Verwey-Jonker Instituut
Giessenplein 59 C
3522 KE Utrecht
T (030) 2300 799
E info@kis.nl | www.kis.nl

De publicatie kan gedownload worden via de website van Kennisplatform Inclusief Samenleven: www.kis.nl.

ISBN: 978-94-6409-278-3

© Kennisplatform Inclusief Samenleven, Utrecht, februari 2024

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

